

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILAN XİDMƏT
MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ AUDİTİN TƏŞKİLİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ
VƏ PRAKTİKİ MƏSƏLƏLƏRİ”

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Babayeva Samirə Oqtay

BAKI - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2022-ci il**

“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILAN XİDMƏT
MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ AUDİTİN TƏŞKİLİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ
VƏ PRAKTİKİ MƏSƏLƏLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402-Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: “Xidmət sferasında mühasibat uçotu və audit”

Qrup: 426

Magistrant:
Samirə Babayeva Oqtay qızı
_____ **imza**

Program rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil
oğlu
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. Musayeva Nəzakət
Məmməd qızı
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi
oğlu
_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Samirə Babayeva Oqtay qızı and içirəm ki, “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan xidmət müəssisələrində auditin təşkilinin nəzəri-metodoloji və praktiki məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YARADILAN XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ AUDİTİN TƏŞKİLİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ VƏ PRAKTİKİ MƏSƏLƏLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Şübhəsiz ki, audit problemin həllində təsərrüfat fəaliyyətinin uçotu, nəzarəti və təhlili müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, yaranan yeni iqtisadi münasibətləri əks etdirən kateqoriyalar da var. Belə kateqoriyalardan biri auditdir. Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının inkişafı və dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasının güclənməsi ilə iqtisadi-maliyyə münasibətlərinin şəffaflığının təmin edilməsi, iqtisadi cinayətlərə və əsassız israfçılığa qarşı mübarizədə audit imkanlarından daha geniş istifadə edilməsinə ehtiyac yaranmışdır. Modern audit səmərəli maliyyə nəzarəti ilə yanaşı, təsərrüfat subyektlərinin maliyyə sisteminin dayanıqlığının möhkəmləndirilməsində, onların biznesin inkişafı planlarının tərtibində, yerli, regional və dünya bazarlarının öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya işinin əsas məqsədi audit və onun inkişaf perspektivləri, müəssisələrdə daxili auditin tətbiqi və təkmilləşdirilməsi və İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan xidmət müəssisələrində auditin təşkilinin nəzəri-metodoloji və praktiki məsələlərinin təkmilləşdirilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: İstənilən elmi tədqiqat dissertasiyanın mövzusunda, məqsədindən, vəzifələrindən asılı olmayaraq müəyyən üsullarla aparılır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikasının Statistika, normativ aktları, o cümlədən elmi-tədqiqat işlərinin yekunları, təklif və məsləhətləri əhatə edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hal hazırda Azərbaycanda və dünyada olan pandemiya ilə bağlı kitabxanaların işləməməsi ən əsas məhdudiyyətlərdən biridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: daxili nəzarətin modern forması olan auditin təşkili ilə bağlı praktiki məsələlərin formalaşdırılması, nəzəri əsaslandırılması və həllindədir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Əsas müddəa audit işçilərinin elmi və praktiki biliklərinin zənginləşdirilməsinə, audit standartlarına tam riayət olunmasına yönəlib.

Açar sözlər: Azərbaycan, audit, xidmət müəssisələri, təşkilatlar, Azərbaycan.

"THEORETICAL-METHODOLOGICAL AND PRACTICAL ISSUES OF ORGANIZATION OF AUDIT IN SERVICE ENTERPRISES ESTABLISHED IN THE LIBERATED TERRITORIES"

SUMMARY

The actuality of the subject: Undoubtedly, the audit, accounting, control and analysis of economic activity are of exceptional importance in solving the problem. At the same time, there are categories that reflect the emerging new economic relations. One such category is audit. With the development of the economy of the Republic of Azerbaijan and the strengthening of its integration into the world economic system, there is a need to ensure the transparency of economic and financial relations, the wider use of audit opportunities in the fight against economic crime and unreasonable waste. Along with effective financial control, modern audit is of special importance in strengthening the sustainability of the financial system of economic entities, the development of their business development plans, the study of local, regional and world markets.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the dissertation is the audit and its development prospects, the application and improvement of internal audit in enterprises and the improvement of theoretical, methodological and practical issues of audit organization in service enterprises established in the liberated territories.

Used research methods: Any scientific research is carried out in certain ways, regardless of the topic, purpose and objectives of the dissertation.

The information base of the research: Covers statistics, normative acts of the Republic of Azerbaijan, as well as the results of scientific research, proposals and recommendations.

Restrictions of research: One of the main limitations is the non-functioning of libraries in Azerbaijan and around the world due to the pandemic.

The novelty and practical results of investigation: Scientific novelty of the research: the formation, theoretical substantiation and solution of practical issues related to the organization and conduct of audit, which is a modern form of internal control.

Scientific-practical significance of results: The main provisions and recommendations are aimed at the correct and effective organization of the internal audit service, enrichment of scientific and practical knowledge of audit staff, full compliance with audit standards.

Keywords: Azerbaijan, audit, service enterprises, organizations, Azerbaijan.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
MU	Mühasibat Uçotu
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. AUDİTİN AZƏRBAYCANDA İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI	12
1.1. Audit sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi növü kimi.....	12
1.2. Auditin təşkilinin konseptual əsasları	18
1.3. Auditin keçirilməsinə hazırlığın təşkili metodikası	24
II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRDƏ AUDİTİN TƏŞKİLİ VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	29
2.1. Xidmət təşkilatlarında auditin səmərəliliyinin və müasir vəziyyətinin təhlili .	29
2.2. Müəssisələrdə aparılan əməliyyatların məqsədə uyğunluğunun auditini	34
2.3. Müəssisənin resurslarının qiymətləndirilməsində daxili audit proseduralarından istifadə	37
III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ AUDİT TƏDQIQATLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	47
3.1. Xidmət müəssisələrində auditin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	47
3.2. Dövlətin həyata keçirdiyi auditin yaxşılaşdırılması yolları	56
3.3. Müəssisədə bütün növ resurslardan istifadənin qiymətləndirilməsində istifadə olunan analitik prosedurların təkmilləşdirilməsi	60
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	66
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	69
Sxemlərin siyahısı	72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Şübhəsiz ki, bu problemin həllində təsərrüfat fəaliyyətinin uçotu, nəzarəti və təhlili müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, yaranan yeni iqtisadi münasibətləri əks etdirən kateqoriyalar da var. Belə kateqoriyalardan biri auditdir. Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının inkişafı və dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasının güclənməsi ilə iqtisadi-maliyyə münasibətlərinin şəffaflığının təmin edilməsi, iqtisadi cinayətlərə və əsassız israfçılığa qarşı mübarizədə audit imkanlarından daha geniş istifadə edilməsinə ehtiyac yaranmışdır. Modern audit səmərəli maliyyə nəzarəti ilə yanaşı, təsərrüfat subyektlərinin maliyyə sisteminin dayanıqlığının möhkəmləndirilməsində, onların biznesin inkişafı planlarının tərtibində, yerli, regional və dünya bazarlarının öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sahibkarlıq subyektlərində gündəlik nəzarətin təşkili üçün yüksək peşəkarlığı ilə seçilən, müəssisənin təşkilati-təsərrüfat strukturunu dərinlən bilən, qanunvericiliyə yaxşı bələd - daxili auditin olması vacibdir. yoxlamalar üzrə. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bazar iqtisadiyyatına malik yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə xüsusi mülkiyyət əsas mülkiyyət forması olan daxili audit sistemindən geniş istifadə olunur. Daxili audit bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələrin idarə edilməsində nəzarətin tərkib hissəsi və mühüm elementidir. Daxili auditə ehtiyac sahibkarların fəaliyyətinə gündəlik nəzarət etmək imkanlarının olmaması ilə əlaqədar yaranır. Audit bu fəaliyyətlər haqqında məlumat verir və menecerin hesabatlarının düzgünlüyünü təsdiq edir. Audit əsasən risklərin idarə edilməsi və müəssisənin maliyyə vəziyyəti haqqında çevik məlumatların əldə edilməsi baxımından faydalıdır. Audit maliyyə nəzarətinin xüsusi növü kimi - qanunvericiliyə əməl olunmasının təmin edilməsinə, əmlakın qorunmasına, vəsaitlərdən düzgün, səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsinə, zəmin yaradılmasına və maliyyə sabitliyinin, büdcə və maliyyə sabitliyinin yaradılmasına xidmət edir. intizam.Müxtəlif pozuntuların aşkar edilməsinə kömək edir, qanunsuz xərclənmiş vəsaitləri və onların yığılmasını aşkar etməyə imkan verir. Müəssisənin sahibləri və səhmdarları sərflənən kapitalı artırmaqla yüksək mənfəət əldə etməkdə və nəticədə

dividendlərin sabit artımında maraqlıdırlar. Müasir şəraitdə materialların və pul vəsaitlərinin təyinatına uyğun xərclənməsi, dövlətə vergi və digər ödənişlərin ödənilməsinin təmin edilməsi, satıcılara olan borcların ödənilməsi, mühasibat uçotunun düzgün təşkilinə gündəlik nəzarətin aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümumilikdə, daxili audit müəssisənin maliyyə resurslarından istifadənin məqsədini, rasionallığını, tamlığını və vaxtında olmasını müəyyən edir, maliyyə resurslarının formalaşmasında və xərclənməsində ehtiyatların mənbələrini müəyyən edir, qanundan kənara çıxmaları və maliyyə əməliyyatlarının səmərəliliyini aşkar edir və s. onların dövlət büdcəsinə və büdcədən kənar fondlara hesabatıdır.

Auditə olan ehtiyac nəzərə alınaraq, artıq ölkənin müxtəlif müəssisə və təşkilatlarında daxili audit şöbələrinin yaradılmasına başlanılıb. Bununla belə, bu perspektivli yeni işin qurulmasında bir sıra çatışmazlıqlar və çatışmazlıqlar, daxili auditorların zəruri bilik və bacarıqlara yiyələnməsinə, audit üçün standartların və etik normaların işlənilib hazırlanmasına kömək edəcək təlimatların, tədris vəsaitlərinin və metodiki göstərişlərin çatışmazlıqları mövcuddur. Daxili audit peşəsinin mahiyyətinin aydın şəkildə başa düşülməməsi, daxili auditin istehsal və maliyyə fəaliyyətinin auditi kimi təhrif edilməsi ölkədə daxili auditin beynəlxalq standartlar səviyyəsində qurulmasına imkan vermir.

Bu baxımdan müasir dövrümüzdə təsərrüfat subyektlərində daxili auditin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi, onun təşkili və aparılması üçün metodiki təklif və tövsiyələrin hazırlanması çox vacibdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Auditin təşkili və metodologiyası məsələləri, o cümlədən müxtəlif sənaye sahələri üçün aparıcı alim və praktikantların əsərlərində nəzərdən keçirilmişdir: Bychkova S.M., Qutsayt G.M., Danilevsky Yu.A., Krikunov A.V., Kondrakov N.P., Melnik MV, Ostrovski OM, Ovsyichuk MF, Paliya VF, Petrova VI, Podolsky VI, Remizova NA. Sidelnikova L.B., Skobary V.V., Sokolova Ya.V., Sotnikova JI.B., Starovoitova E.V., Suitsa V.P., Şapıquzova S.M., Şeremeta A.D. və qeyriləri.

Bununla birlikdə, təşkilat problemləri, sübutların toplanması üsulları və yol müəssisələrinin xərclərinin auditi üçün texnologiya kifayət qədər öyrənilməmişdir.

Yol müəssisələrinin xərclərinin auditi üçün kifayət qədər bilik və metodologiyanın olmaması, audit texnologiyasının təkmilləşdirilməsinə artan praktik ehtiyac bu dissertasiya işinin mövzu, mövzu, obyekt və məzmun seçimini müəyyən etdi.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin əsas məqsədi İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan xidmət müəssisələrində auditin təşkilinin nəzəri-metodoloji və praktiki məsələlərinin təkmilləşdirilməsidir. Bu məqsədə müvafiq olaraq tədqiqat aşağıdakı vəzifələrin həllinə yönəlmişdir: - maliyyə nəzarəti və müəssisənin idarə edilməsi sistemində audit xidmətinin yeri və rolunu izah etmək; - auditin mahiyyətini öyrənmək və onun əsas məqsəd, vəzifələrini əsaslandırmaq; - müəssisələrdə daxili auditin təşkilinin mahiyyətini, məqsədlərini və formalarını öyrənmək; - təsərrüfat subyektinin maraqlarına uyğun olaraq daxili audit xidmətinin nəzarət obyektini müəyyən etmək və vəzifələri formalaşdırmaq; - daxili auditin əsas prinsiplərini və normativ bazasını müəyyən etmək; - müəssisənin resurslarının qiymətləndirilməsində daxili audit prosedurlarından istifadə etmək və - auditdə maliyyə təhlilinin rolunu və mahiyyətini müəyyən etmək;

Tədqiqatın obyekt və predmeti: İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaradılan xidmət müəssisələrində auditin təşkili və auditin əsas istiqamətləridir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası kimi iqtisadiyyat və audit sahəsində ümumi metod və yanaşmalar, beynəlxalq təcrübənin nəticələri, xarici və yerli alimlərin, mütəxəssislərin nəzəri və praktiki tədqiqatlarının nəticələri, habelə bu sahədə hüquqi baza müəyyən edilmişdir. sahədən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatlarına, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının materiallarına, Daxili Auditorlar İnstitutunun "Audit-Azərbaycan" bölməsinə, hesablara, bülletenlərə əsaslanır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hal hazırda Azərbaycanda və dünyada olan pandemiya ilə bağlı kitabxanaların işləməməsi ən əsas məhdudiyyətlərdən biridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: auditin təşkili və aparılması ilə bağlı praktiki məsələlərin formalaşdırılması, nəzəri əsaslandırılması və həllindədir. Tədqiqat zamanı elmi yenilik kimi qiymətləndirilə bilən bu yekunlar əldə edilmişdir: - auditin

mahiyyəti və məzmunu aydınlaşdırılıb və məqsədi müəyyən edilib; - Sahibkarlıq subyektlərində daxili audit xidmətinin yaradılması prosesi şərh edilib; - daxili nəzarət sistemində auditin yeri müəyyən edilmiş və onun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi sistemi araşdırılmışdır; - audit planlarının tərtibi və qiymətləndirilməsi üçün əsaslar müəyyən edilmişdir; - auditorların funksiya və vəzifələri müəyyən edilir;

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Əsas müddəa və tövsiyələr daxili audit xidmətinin düzgün və səmərəli təşkilinə, audit işçilərinin elmi və praktiki biliklərinin zənginləşdirilməsinə, audit standartlarına tam riayət olunmasına yönəlib.

I FƏSİL. AUDİTİN AZƏRBAYCANDA İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Audit sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi növü kimi

Maliyyə nəzarətinin növlərindən biri olan audit nəzarəti 80-ci illərin sonunda Azərbaycanda bazar münasibətlərinə keçid, eləcə də iqtisadiyyatın tənzimlənməsi üsullarının dəyişməsi ilə əlaqədar yaranmışdır. Audit maliyyə nəzarəti həm sahibkar-auditor kimi qeydiyyatdan keçmiş ayrı-ayrı şəxslər, həm də auditor firmaları tərəfindən həyata keçirilən müstəqil idarədən kənar maliyyə nəzarətidir. Bu təcrübə Azərbaycan tərəfindən maliyyə nəzarətinin bu formasının geniş yayıldığı xarici ölkələrdən mənimsənilib. Audit nəzarətinin məqsədi yoxlanılan subyektin maliyyə hesabatlarının etibarlılığını və düzgünlüyünü müəyyən etmək, habelə müştərinin müəyyən edilmiş qanunvericiliyə uyğunluğu faktını təsdiq etməkdir. Sifarişçinin tapşırığından asılı olaraq audit nəzarəti aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir: - qabaqlayıcı; Maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində hər hansı münaqişə və konflikt hallarının qarşısının alınmasına və qarşısının alınmasına yönəlmiş audit. Bu, şirkətin özündə çalışan daxili auditorlar tərəfindən həyata keçirilir. - daimi (cari, operativ); Bu tip audit nəzarəti davamlı olaraq həyata keçirilir. Onun məqsədi müəssisə rəhbərlərini istehsal prosesinin verilmiş strategiyadan kənara çıxması, rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsi, maliyyə sabitliyi və s. Bu nəzarəti ya daxili auditorlar, ya da müqavilə bağlamaq yolu ilə kənar auditorlar həyata keçirirlər. - retrospektiv (əməliyyatdan sonrakı). Bu audit nəzarəti biznes əməliyyatları başa çatdıqdan sonra kənar auditorlar tərəfindən həyata keçirilir. Auditorların xidmətlərinə ehtiyac müəssisə rəhbərlərinin, investorların və müəssisələrin fəaliyyətinin nəticələri haqqında məlumatın əsas alıcısı kimi dövlətin ümumi marağı ilə əlaqədar yaranmışdır.

1. Səhmdarlar investisiyalarının məqsədəuyğunluğuna, administrasiya tərəfindən təqdim olunan hesabatların müəssisənin faktiki maliyyə vəziyyətini tam əks etdirməsinə əmin olmaq istəyirlər. Maliyyə hesabatlarının etibarlılığının

yoxlanılması və təsdiqi auditorlar tərəfindən həyata keçirilir (Azərbaycan Respublikasında audit sisteminin islahatı Konsepsiyası, Bakı, 2001).

Bazar şəraitində müəssisələr, kredit təşkilatları və digər təsərrüfat subyektləri əmlakdan, maliyyə vəsaitlərindən istifadə etmək, kommersiya əməliyyatları aparmaq və investisiya qoymaq hüququnu özündə əks etdirən müqavilə ilə gücləndirilmiş münasibətlərə girirlər. Bu münasibətlərə inam tamamilə əməliyyatın bütün tərəflərinin etibarlı məlumat əldə etməsindən asılıdır ki, bu da öz növbəsində müstəqil auditor tərəfindən təsdiqlənir. Auditə nəzarət kommersiya prinsiplərinə əsaslanan müstəqil kənar maliyyə nəzarətidir. Maliyyə nəzarətində bu, bir növ yeni tendensiyadır. Auditor firmalarının və auditorların eyni vaxtda hər hansı digər biznes fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti yoxdur. Auditorla müştəri arasında münasibətlər müqavilə ilə rəsmiləşdirilir. Auditorun təsərrüfat subyektinin rəhbərliyi ilə bağlı hər hansı sanksiya tətbiq etmək hüququ yoxdur və pozuntular aşkar edildikdə, auditor mənfi audit rəyi verir. Auditor müştərinin maliyyə hesabatları üzrə auditorun rəylərini, habelə onların arasında bağlanmış müqavilədə nəzərdə tutulmuşdursa, onun maliyyə vəziyyəti haqqında rəyi özündə əks etdirən auditor rəyi verir. Beləliklə, auditorun xidmətlərinə ehtiyac bir sıra müəyyən hallarla əlaqədar yaranmışdır:

1) maliyyə fəaliyyəti haqqında qərəzli və idarə tərəfindən kreditlərə, mülkiyyətçilərə və sahibkarlara təqdim edilən məlumat halında münaqişənin yaranma ehtimalını istisna etmək. səhmdarlar;

2) təqdim olunan maliyyə hesabatları ilə gələcəkdə qəbul edilən qərarlar arasında sıx əlaqə;

3) yoxlamaların aparılması üçün peşəkar bilik və bacarıqlara malik olma ehtiyacı; Audit sahəsinin hər bir auditorun riayət etməli olduğu öz prinsipləri vardır (Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin bülletenləri. s.97):

- Müstəqillik. Bu audit prinsipi müvafiq qaydalarla tənzimlənir ki, auditordan audit zamanı heç bir xüsusi motivin və yoxlanılan müəssisənin işlərində marağının olmaması tələb olunur.

- Dürüslük və açıqlıq. Bu prinsip işgüzar münasibətlərdə ədalətliliyi və auditorun etik və əxlaqi standartlara uyğun davranışını nəzərdə tutur.

- Obyektivlik auditorun şərait və nəticələri onun auditor hesabatına təsir edə biləcək vəziyyətlərdən qaçmağı tələb edir.

- Peşəkar səriştə auditorun yüksək ixtisas və bu fəaliyyət sahəsində lazımı bilik və bacarıqların olmasını tələb edir. Auditor öz vəzifələrini normativ aktlara, qanunvericiliyə və əxlaqi prinsiplərə uyğun yerinə yetirməyə borcludur.

- Məxfilik. Auditor qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, audit zamanı əldə etdiyi məlumatları yaymamağa borcludur.

- Peşəkar davranış. Bu prinsip auditorun qanunları, qaydaları və standartları pozmadan, auditor peşəsini nüfuzdan sala bilən və üzvü olduğu təşkilatın etimadını pozmadan düzgün davranmağı tələb edir. Həmçinin auditorun müştərilər dairəsini genişləndirmək üçün həmkarlarının və rəqiblərinin işini tənqid etmək hüququ yoxdur. Bütün auditorlar üçün ümumi olan yuxarıda göstərilən prinsiplərlə yanaşı, auditorun işlədiyi təşkilatın prinsip və tələblərinə də əməl etmək tələb olunur. N.V görə. Audit “təşkilatların və fərdi sahibkarların mühasibat uçotu və maliyyə (mühasibat) hesabatlarının müstəqil yoxlanılmasının təşkilati, metodik, metodik üsulları və üsullarının məcmusudur”. Audit xidmətlərinin fəaliyyəti büdcədən maliyyələşdirilmir, lakin müqavilələr əsasında və audit haqqında qanunvericiliyə uyğun olaraq audit aparılan subyektlərin özləri tərəfindən ödənilir. Dövlət tez-tez auditin sifarişçisi olur. Bunun üçün müstəqil audit təşkilatları dövlət proqramlarının, kommersiya müəssisələrində dövlət subsidiyalarından istifadənin, o cümlədən hökumətin müstəqil audit qurumları ilə əlaqə saxlamağın daha məqsədəuyğun hesab etdiyi bir sıra digər halların yoxlanılmasına cəlb olunur. Audit məcburi və fəaldır. Təşəbbüs yoxlaması təsərrüfat subyektinin müraciəti əsasında, məcburi yoxlama isə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. Audit iki növə bölünür - daxili və xarici. Şirkətdaxili audit firmanın mərkəzi rəhbərliyi ilə yanaşı, onun törəmə müəssisələrinə, qurumlarına və s. xidmət göstərən daxili audit xidməti tərəfindən həyata keçirilir. Daxili auditə risklərin idarə edilməsinə nəzarət, qiymətləndirmə və təhlil daxildir; məlumatların təhlili və təsdiqi və onun normativ

aktlara və qanunlara uyğunluğu. Rəhbərliklə əməkdaşlıq edərək auditorlar risklərin azaldılması və korporativ idarəetmənin güclü və effektiv olması barədə məlumat verirlər. Bundan əlavə, auditorlar idarəetmə qərarlarını, müəssisə siyasətlərini və tədbirlərini gücləndirmək üçün tövsiyələr verirlər. Daxili auditin vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995):

- illik hesabatın hazırlanmasında mühasibat uçotunun prinsip və standartlarına riayət olunmasının yoxlanılması;

- kənar auditorlar tərəfindən verilən tövsiyələrin işlənilib hazırlanması; • seçilmiş idarəetmə strategiyasının effektivliyinə dair müəssisələrin rəhbərliyinə məsləhətlərin verilməsi;

- maliyyə göstəricilərinin vaxtında verilməsinin, düzgünlüyünün və düzgünlüyünün yoxlanılması;

- şirkətin seçdiyi maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin effektivliyi haqqında məlumatların verilməsi. Kənar auditlər xüsusi audit təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir. Bu yoxlamalar dövlət vergi və digər orqanlar, müəssisələr, digər istifadəçilər, məsələn, banklar, xarici tərəfdaşlar, səhmdarlar, sığorta şirkətləri və s. ilə bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir. Kənar auditin əsas vəzifəsi müştərilərin maliyyə hesabatlarının düzgün tərtib edilməsinin yoxlanılması, o cümlədən təsərrüfat orqanlarının fəaliyyətində aşkar edilmiş səhvlərin və çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına, onların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş tövsiyə tədbirlərinin təmin edilməsindən ibarətdir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995):

- Müstəqillik. Bu audit prinsipi müvafiq qaydalarla tənzimlənir ki, auditordan audit zamanı heç bir xüsusi motivin və yoxlanılan müəssisənin işlərində marağının olmaması tələb olunur.

- Dürüstlük və açıqlıq. Bu prinsip işgüzar münasibətlərdə ədalətliliyi və auditorun etik və əxlaqi standartlara uyğun davranışını nəzərdə tutur.

- Obyektivlik auditordan şərait və nəticələri onun auditor hesabatına təsir edə biləcək vəziyyətlərdən qaçmağı tələb edir.

- Peşəkar səriştə auditorndan yüksək ixtisas və bu fəaliyyət sahəsində lazımı bilik və bacarıqların olmasını tələb edir. Auditor öz vəzifələrini normativ aktlara, qanunvericiliyə və əxlaqi prinsiplərə uyğun yerinə yetirməyə borcludur.

- Məxfilik. Auditor qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, audit zamanı əldə etdiyi məlumatları yaymamağa borcludur.

- Peşəkar davranış. Bu prinsip auditorndan qanunları, qaydaları və standartları pozmadan, auditor peşəsini nüfuzdan sala bilən və üzvü olduğu təşkilatın etimadını pozmadan düzgün davranmağı tələb edir. Həmçinin auditorun müştərilər dairəsini genişləndirmək üçün həmkarlarının və rəqiblərinin işini tənqid etmək hüququ yoxdur. Bütün auditorlar üçün ümumi olan yuxarıda göstərilən prinsiplərlə yanaşı, auditorndan işlədiyi təşkilatın prinsip və tələblərinə də əməl etmək tələb olunur.

Audit xidmətlərinin fəaliyyəti büdcədən maliyyələşdirilmir, lakin müqavilələr əsasında və audit haqqında qanunvericiliyə uyğun olaraq audit aparılan subyektlərin özləri tərəfindən ödənilir. Dövlət tez-tez auditin sifarişçisi olur. Bunun üçün müstəqil audit təşkilatları dövlət proqramlarının, kommersiya müəssisələrində dövlət subsidiyalarından istifadənin, o cümlədən hökumətin müstəqil audit qurumları ilə əlaqə saxlamağın daha məqsədəuyğun hesab etdiyi bir sıra digər halların yoxlanılmasına cəlb olunur. Audit məcburi və fəaldır. Təşəbbüs yoxlaması təsərrüfat subyektinin müraciəti əsasında, məcburi yoxlama isə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. Audit iki növə bölünür - daxili və xarici. Şirkətdaxili audit firmanın mərkəzi rəhbərliyi ilə yanaşı, onun törəmə müəssisələrinə, qurumlarına və s. xidmət göstərən daxili audit xidməti tərəfindən həyata keçirilir. Daxili auditə risklərin idarə edilməsinə nəzarət, qiymətləndirmə və təhlil daxildir; məlumatların təhlili və təsdiqi və onun normativ aktlara və qanunlara uyğunluğu. Rəhbərliklə əməkdaşlıq edərək auditorlar risklərin azaldılması və korporativ idarəetmənin güclü və effektiv olması barədə məlumat verirlər. Bundan əlavə, auditorlar idarəetmə qərarlarını, müəssisə siyasətlərini və tədbirlərini gücləndirmək üçün tövsiyələr verirlər. Daxili auditin vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

- illik hesabatın hazırlanmasında mühasibat uçotunun prinsip və standartlarına riayət olunmasının yoxlanılması;
- kənar auditorlar tərəfindən verilən tövsiyələrin işlənilib hazırlanması;
- seçilmiş idarəetmə strategiyasının effektivliyinə dair müəssisələrin rəhbərliyinə məsləhətlərin verilməsi;
- maliyyə göstəricilərinin vaxtında verilməsinin, düzgünlüyünün və düzgünlüyünün yoxlanılması;
- şirkətin seçdiyi maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin effektivliyi haqqında məlumatların verilməsi. Kənar auditlər xüsusi audit təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir.

Kənar auditin əsas vəzifəsi müştərilərin maliyyə hesabatlarının düzgün tərtib edilməsinin yoxlanılması, o cümlədən təsərrüfat orqanlarının fəaliyyətində aşkar edilmiş səhvlərin və çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına, onların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş tövsiyə tədbirlərinin təmin edilməsindən ibarətdir.

- audit zamanı aşkar edilmiş bütün pozuntular və çatışmazlıqlar barədə rəhbərliyə tam məlumatın verilməsi;
- audit zamanı əldə edilmiş məlumatların sifarişçinin tələbi ilə məxfi saxlanılmasına;
- audit zamanı qəbul edilmiş və ya tərtib edilmiş bütün sənədlərin təhlükəsizliyi;
- audit zamanı pozuntuların müəyyən edilməsinə səbəb olan qanunvericiliyin tələbləri barədə müştəriyə məlumatın verilməsi;
- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda vergi hesabatına audit rəyi vermək;

Auditorun göstərdiyi xidmətlər müstəqil auditorla sifarişçi arasında bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir ki, burada auditin predmeti və şərtləri, göstərilən xidmətlərin həcmi, xidmətlərə görə ödənişin məbləği müəyyən edilir. Sifarişçi auditorun tam və keyfiyyətli audit aparması üçün lazım olan şəraitin yaradılmasına cavabdehdir. Qeyd edək ki, auditin müəssisədə maraqlı və ya əmlak marağı olduğu,

cəmiyyətin idarəetmə üzvü ilə əlaqəli olduğu, bu müəssisənin təsisçisi və ya səhmdarı olduğu hallarda auditin aparılmasına yol verilmir.

Audit xidməti Azərbaycanda nisbətən yeni fəaliyyət sahəsidir və inkişaf və təkmilləşmə mərhələsindədir.

1.2. Auditin təşkilinin konseptual əsasları

“Konseptual çərçivə” termini ideyaların formalaşmasının əsasını təşkil edən əsas kimi müəyyən edilir. Konsepsiya (latınca conceptio - anlama, sistem) müasir iqtisadi ədəbiyyatda hər hansı hadisənin şərhinin müəyyən üsulu və ya əsas nöqtəyinəzər, yaxud onların işıqlandırılması üçün rəhbər ideya kimi başa düşülür; aparıcı ideya, müxtəlif fəaliyyətlərin konstruktiv prinsipi və s. Nəzarət (fransızcadan controle - yoxlamaq, ingilis dilindən nəzarət) təsərrüfat obyektlərinin və proseslərin idarə edilməsinin tərkib hissəsidir, obyektin müşahidə olunan vəziyyətinin təmin edilən arzu olunan və zəruri vəziyyətə uyğunluğunu yoxlamaq məqsədilə obyektin monitorinqindən ibarətdir. qanunlar, əsasnamələr, təlimatlar, digər normativ hüquqi aktlar, habelə proqramlar, planlar, müqavilələr, layihələr, müqavilələr üçün. Nəzarət idarəetmə subyektinin tapşırıqlarına, hüquq və öhdəliklərinə uyğun olaraq nəzarəti həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Aşağıdakı nəzarət növləri fərqləndirilir (Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin bülletenləri, s.97):

qanunvericilik hakimiyyətinin bilavasitə tabeliyində fəaliyyət göstərən nəzarət orqanlarının statusuna malik ola bilən dövlət; · İnzibati və icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən aparılan idarəsiz; İdarə, o cümlədən təsərrüfatdaxili, nəzarət səlahiyyətlərinə malik idarə orqanları tərəfindən aparılan; · Maliyyə auditinin aparılmasına dair nəzarət obyektinə (sifarişçi) ilə bağlanmış müqavilələr əsasında həyata keçirilən audit, müstəqil dövlət, məcburi, təşəbbüskar, ödənişli; Cəmiyyətlər, təşkilatlar, həmkarlar ittifaqları tərəfindən ictimai nəzarət və s. İctimai nəzarət qanunların, normativ hüquqi aktların, idarəetmə qərarlarının və s. icrasının yoxlanılması, monitorinqinin aparılmasıdır. Aşkar edilmiş halların səbəblərini müəyyən etməyə yönəlmiş nəzarət tədbirlərinin nəticələri barədə məlumatların toplanmasını və səlahiyyətli orqanlara ötürülməsini əhatə edir. dövlət orqanlarının

səlahiyyətlərinin səmərəli fəaliyyəti üçün kənarlaşmaların və onların aradan qaldırılması yollarının müəyyən edilməsi. İdarəetmə subyektinin nəzarət funksiyasını həyata keçirərək həm strateji perspektivdə, həm də operativ məsələlərin həllində təsərrüfat subyektinin normal fəaliyyəti və qarşıya qoyulan məqsədlərə çatması üçün zəruri ilkin şərtlər yaradır. Nəzarətin məzmununu aşağıdakı prosedurları açıqlayır: struktur bölmələrində işin faktiki vəziyyəti haqqında məlumatların toplanması, emalı və təhlili; Alınmış məlumatların planlaşdırılmış göstəricilərlə müqayisəsi; kənarlaşmaların müəyyən edilməsi və onların səbəblərinin təhlili; · Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün tədbirlər sisteminin işlənilib hazırlanması. Müasir idarəetmə praktikasında müxtəlif nəzarət növləri istifadə olunur. Nəzarət olunan obyektlər fərqləndirilir: istehsal proseslərinin gedişinə nəzarət; Texnoloji nəzarət; Maliyyə nəzarəti əmək intizamına nəzarət və s. Tezliyə görə nəzarət sistemli, dövrü və birdəfəlik ola bilər. Əhatə dairəsinin genişliyinə görə ümumi və seçmə nəzarət arasında fərq var. İdarəetmə nəzarətinin üç aspekti var. · Standartların müəyyən edilməsi - müəyyən vaxt çərçivəsində əldə edilməli olan məqsədlərin aydın və aydın şəkildə ifadə edilməsi. Standartlar təşkilatlar tərəfindən hazırlanmış planlara əsaslanır. Eyni zamanda, idarə olunan obyektin və onun struktur elementlərinin fəaliyyət göstəriciləri sistemi formalaşdırılır ki, bu da nəzərdə tutulan məqsədlərə (həcm, satış, mənfəət, xammalın dəyəri) nail olmaq üçün nəyin əldə edilməli olduğunu dəqiq müəyyən etməyə imkan verir.

Müəyyən müddət ərzində əldə edilmiş faktiki nəticələrin ölçülməsi və gözlənilənlərlə müqayisəsi. Müqayisə zamanı standartlardan aşkar edilmiş kənarlaşmaların nə dərəcədə məqbul və ya nisbətən təhlükəsiz olduğu qiymətləndirilir; o faktiki vəziyyəti planlaşdırılan nəticələrə çatdırmaq üçün lazımı düzəldici tədbirlərin hazırlanması. Bu mərhələdə standartlara yenidən baxıla bilər. · Nəzarət texnologiyasının bir növü qəbul edilmişdir. O, müəyyən əsas sxem üzrə həyata keçirilir: o nəzarət konsepsiyasının seçilməsi (sistem, proses və ya özəl cəhətlər, nəzarətin predmeti və məqsədi, nəzarət orqanı); o nəzarətin məqsədinin müəyyən edilməsi (məqsədlilik, müntəzəmlik və səmərəlilik); o nəzarət standartları (etik, hüquqi, istehsalat və s.); o nəzarət üsulları (ilkin (diaqnostik, terapevtik), cari

və yekun); o nəzarətin həcmi və həcmi (tam, davamlı, epizodik, maliyyə., məhsulun keyfiyyəti, əmək məhsuldarlığı, ekologiya və s.). Nəzarətin effektivliyi və səmərəliliyi aşağıdakı tələblər yerinə yetirildikdə təmin edilir: · əvvəllər qəbul edilmiş standartların istifadəsi;

- Ölçüləcək funksiyaya uyğunluq;

- Vaxtında başa düşmək üçün mövcudluq (norma və standartlardan kənarlaşmaları dərhal müəyyən etməyə imkan verir);

- Effektivlik, aydın düzəldici tədbirlər hazırlamaq bacarığı;

- Nəzarət prosedurlarının ardıcıl xarakteri;

- Real məqsəd və vəzifələrə əsaslanaraq,

- Obyektiv faktlara əsaslanaraq.

“Audit”in konseptual əsaslarının əsas məqsədi ilkin müddəaları

- onların əsasında audit standartları sistemini, audit prosesinin məzmununu və onun fəaliyyət prinsiplərini formalaşdıran postulat və prinsipləri müəyyən etməkdir.

Konsepsiyanın ilkin elementi mühasibat məlumatlarının istifadəçilərinin maraqlarıdır. Məlumdur ki, müxtəlif istifadəçi qruplarının maraqları əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Onların maraqlarına hörmət edilib-edilməməsi barədə mülahizələr mühasibat uçotu sisteminin əsas məhsulu - mühasibat (maliyyə) hesabatları şəklində onlara təqdim edilən məlumatlar əsasında qəbul edilə bilər. Bu baxımdan mühasibat (maliyyə) hesabatları müəyyən tələblərə cavab verməli, informasiya istifadəçilərin maraqlarını təmin edəcək şəkildə açıqlanmalıdır. Belə tələblərin yerinə yetirilməsi yalnız mühasibat uçotunun aparılması və maliyyə hesabatlarının beynəlxalq və yerli standartların qəbul etdiyi prinsip, qayda və qaydalara uyğun formalaşdırılması ilə həyata keçirilə bilər. Azərbaycan mühasibat uçotunun prinsiplərində dörd əsas fərziyyə və tələb var:

- əmlakın təcrid olunması;

- uçot siyasətinin tətbiqi ardıcılığı;

- İqtisadi fəaliyyət faktlarının müvəqqəti dəqiqliyi;

- Tamlıq;

- Vaxtlılıq;

- Mülahizə;
- məzmunun formadan üstünlüyü;
- Davamlılıq;

Rasionallıq. B

1. ununla belə, auditə müasir yanaşma təkcə maliyyə hesabatlarının əsasında duran mühasibat uçotu əməliyyatlarının və uçot metodlarının deyil, həm də təşkilatların strategiya və proseslərinin öyrənilməsini nəzərdə tutur. Maliyyə hesabatlarının istifadəçiləri üçün təşkilatın fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması məsələləri auditorun maliyyə hesabatlarının etibarlılığına dair ənənəvi rəyindən daha vacibdir. Maliyyə (mühasibat) hesabatlarını hazırlayarkən onun beynəlxalq və yerli mühasibat uçotu və hesabat standartlarında təsbit olunmuş məqsəddən çıxış etmək lazımdır. Maliyyə (mühasibat) hesabatının məqsədi istifadəçilərin iqtisadi qərarlar qəbul etmələri üçün zəruri olan və pul vəsaitlərinin hərəkətini proqnozlaşdırmağa imkan verən (xüsusən, vaxt və ehtimal) şirkətin maliyyə vəziyyəti, əməliyyatlarının nəticələri və pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında məlumat verməkdir. pul vəsaitlərinin hərəkəti). Bundan əlavə, yadda saxlamaq lazımdır ki, maliyyə hesabatı təşkilatın rəhbərliyinin (idarəetmə, administrasiya) öz resurslarının idarə edilməsində fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutulub. Maliyyə hesabatları təşkilatın maliyyə vəziyyəti, fəaliyyətinin maliyyə nəticələri və maliyyə vəziyyətindəki dəyişikliklər haqqında etibarlı və dolğun təsəvvür yaratmalıdır. Maliyyə hesabatlarının bir hissəsi kimi (məcburi və ya proaktiv əsaslarla) etibarlılıq dərəcəsi üzrə auditor hesabatı təqdim olunur. Auditor hesabatında yoxlanılan subyektlərin maliyyə (mühasibat) hesabatlarının etibarlılığı və mühasibat uçotu prosedurunun qanunvericiliyə uyğunluğu barədə auditor rəyi formalaşdırılır. Qeyd etmək istərdim ki, auditorun mühakimə (rəy) onun peşəkar biliklərinə əsaslanarsa da, bəyanatların etibarlılığına dair mühakimə (rəy) subyektivdir. Maliyyə hesabatlarının etibarlılığına dair auditor rəyi aşağıdakılara münasibətdə audit standartları ilə müəyyən edilmiş qaydalara uyğun formalaşır (Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin bülletenləri, s.97).

- etibarlılıq meyarlarına;

· İstifadə olunan təxminlər və istifadə olunan üsullar. Etibarlılıq meyarları icazə verilən səhvləri - hesabat məlumatlarının əhəmiyyətlik səviyyəsini və dəqiqlik dərəcəsini təyin etməklə müəyyən edilir. Auditorun peşəkar mülahizələri yoxlanılan təşkilatın mühasibat uçotunda istifadə olunan fərdi aktiv və öhdəliklərin qiymətləndirilməsi prinsiplərinin təhlilinə əsaslanır. Qəbul edilmiş qiymətləndirmələrlə razılaşmaq və ya razılaşmamaq hüququna malikdir. Auditor seçmə test üsullarından istifadə edir. Eyni zamanda, o, maliyyə hesabatlarının etibarlılığına dair rəyin yüksək inamını və əsaslılığını təmin etməlidir. İqtisadi əlaqələrin inkişafı, iqtisadiyyat sahəsində əlaqələrin getdikcə mürəkkəbləşməsi auditorun təşkilatın fəaliyyət strategiyasını təhlil etməyi və risklərin idarə edilməsi sahəsində idarəetmənin effektivliyini qiymətləndirməyi tələb edir. Bu yanaşma sizə yoxlanılan təşkilatın fəaliyyətini hərtərəfli başa düşməyə və təsərrüfat həyatı faktlarının təqdim edilməsi və açıqlanması əməliyyatlarının uçotunun düzgünlüyünə dair mühakimə yürütməyə imkan verir. Təşkilatın fəaliyyət göstərdiyi mühitin seçilmiş strategiyanın effektivliyinin qiymətləndirilməsi auditorun qarşısına yeni vəzifələr qoyur:

O, biznes proseslərini öyrənməli və biznes risklərini qiymətləndirməlidir. Auditorun peşəkar mülahizəsinə təşkilatın xarici mühitdəki mövqeyinin nə dərəcədə sabit olduğuna və auditin aparıldığı hesabat dövründə bu mövqenin necə dəyişdiyinə dair rəy daxil edilməlidir. Xarici mühitdəki dəyişikliklər bütövlükdə şirkətin dəyərinə, fərdi aktivlərin dəyərinə və istifadəçiləri maraqlandıran maliyyə hesabatlarının digər göstəricilərinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Bu baxımdan, yoxlanılan subyektin rəhbərliyi tərəfindən maliyyə hesabatlarının tərtib edilməsi üçün ilkin şərtlərin öyrənilməsi ardıcılığa əsaslanmalıdır. Sistemli yanaşma nəzərdə tutur ki, auditin xarakteri, vaxtı və həcmi bizə hesabatların doğru olması və ya əksinə, işin faktiki vəziyyətini əhəmiyyətli dərəcədə təhrif etmək riskini qiymətləndirməyə imkan verir. Bu halda, audit metodologiyası risklərin qiymətləndirilməsi, bütövlükdə daxili nəzarət sistemi və onun ayrı-ayrı elementləri ilə bağlı əsaslı şəkildə dəyişir. Beynəlxalq Audit Standartları (bundan sonra - BMS)

sistematik şəkildə strukturlaşdırılmışdır və onlar auditorun işinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün ən mühüm amilləri vurğulayır, o cümlədən:

- Təşkilatın fəaliyyətinin təhlilinə strateji yanaşma;
- Biznes risklərinin audit riskinə təsiri baxımından təhlili;
- Təşkilatın proseslərinə diqqət yetirmək;
- Təşkilatın fəaliyyətinin maliyyə və qeyri-maliyyə göstəricilərindən istifadə etməklə biznes perspektivlərinin təhlili;

2. Onu maraqlandıran məlumatların təşkilatın rəhbərliyinə çatdırılması. Konsepsiyanın ən mühüm elementlərindən biri audit postulatlarıdır. Postulatlar hər hansı bir elmi nəzəriyyə çərçivəsində həqiqət kimi qəbul edilən, onun vasitəsi ilə sübut olunmasa da və buna görə də aksioma rolunu oynayan ifadələr və ya rəhbər prinsiplərdir. Xarici iqtisadi ədəbiyyatda R.Mautz və H.Şərəfin nəzəri inkişaflarına əsaslanan postulatların birdən çox variantı mövcuddur.

Bu baxımdan, etiraf etmək olar ki, audit postulatlarının tərtib edilməsi Ya.V. Sokolov həm iqtisad elminin nəzəri əsaslarının inkişafını, həm də bazar münasibətlərində, psixologiyada və insan davranışında dəyişiklikləri əks etdirir. Beləliklə, tərtib edilmiş postulatların iki məqsədi var:

- auditin nə üçün zəruri olduğunu izah etmək; Müəyyən şəraitdə yoxlanılan subyektin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti haqqında obyektiv təsəvvür əldə etməyin mümkün olduğunu sübut etmək. Audit konsepsiyasının inkişafı üçün postulatların dəyəri böyükdür, çünki postulatlar standartlar sisteminin əsası kimi qoyulmuş audit prinsiplərində öz məntiqi davamını tapır. Eyni zamanda, “audit prinsipləri” anlayışı onlar tərəfindən tək-cə auditorların etikasına kontekstində istifadə olunmur. Bütün bunlar iqtisadi ədəbiyyatda, o cümlədən audit standartlarında terminologiyada vahidliyin olmadığı qənaətimizi təsdiqləyir. Bəzi əsərlərdə “anlayışlar” və “prinsiplər”, digərlərində isə “postulatlar” və “prinsiplər” anlayışları müəyyən edilir. Müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi iqtisadi mühitlə bağlı əsas fərziyyələr və ya fərziyyələr kimi şərh edilə bilən postulatlardan fərqli olaraq, prinsiplər auditin metodologiyası və prosesi ilə birbaşa bağlıdır. Postulatların köməyi ilə auditin

inkışafının sərhdələri (çərçivəsi) müəyyən edilir, prinsiplər isə onun ən mühüm xüsusiyyətlərini konkretləşdirir və inkışaf etdirir.

1.3. Auditin keçirilməsinə hazırlığın təşkili metodikası

Auditin hazırlanması işçi daxili standartın məcburi bölməsidir. Təqvim-tematik planın etibarlılığını təmin edən amilləri tənzimləyir. Hazırlıq işləri zamanı auditor:

- yoxlanılan müəssisənin vəziyyətinin və fəaliyyətinin əsas parametrlərini, onların nizamnaməyə və qanunvericiliyə uyğunluğunu müəyyən edir. İllik hesabatın məlumatlarının, istehsalın və idarəetmənin təşkili ilə bağlı müddəaların, müəssisənin nizamnaməsinin, illik hesabatın izahat yazısının öyrənilməsi əsasında istehsalın və idarəetmənin təşkili, təsərrüfat subyektinin ixtisası təhlil edilir;

- Bu iş bu və digər müəssisələrdə əvvəlki analoji yoxlamaların audit təcrübəsi, mühasibat uçotunun təşkilinin ilkin təhlilinin nəticələri, maliyyə vəziyyəti, balans maddələrinin vizual və hesablama yoxlamaları, mühasibat işlərinin təhlili əsasında həyata keçirilir;

- yoxlama obyektlərini, proqram cədvəlini və auditin qrafikini müəyyən edir.

Auditin hazırlanması üzrə işin müfəssəl məzmunu, onun aparılması prosedurları, üsulları və üsulları, çıxış sənədləri, audit sertifikatları audit standartında və ona şərtlərdə təqdim olunur.

Yoxlama obyektlərini qeyd etdikdən sonra auditor ekspertizanın aparılması üçün müqaviləyə əlavə olunan iş planını tərtib edir. Auditorun iş planında tapşırıqlara uyğun olaraq auditin əsas vəzifələri, hər bir audit obyektinə üzrə audit şəhadətnamələrinin siyahısı əks etdirilir. İş planı obyektləri, yoxlamanın vaxtını tənzimləyir, yoxlama sahələrinin təxmini əmək intensivliyini, auditorların tərkibini və digər amilləri göstərən iş cədvəlini ehtiva edir.

Təsdiqedicinin auditin aparılmasında planlaşdırma yeri

Auditin qaydalarında (standartlarında) auditorun işinin planlaşdırılması, mühasibat uçotu və daxili nəzarət sistemlərinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi, sübutların əldə edilməsi və maliyyə hesabatlarının auditini ilə bağlı digər zəruri prosedurların aparılması zərurəti haqqında müddəalar var.

Auditin planlaşdırılması zamanı aşağıdakı məsələlər həll olunur:

- əhəmiyyətlik və audit riski;
- mühasibat uçotu və daxili nəzarət sistemlərinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi;
- daxili nəzarət testlərinin tərkibi və həcmi;
- analitik prosedurların tərkibi və əhatə dairəsi;
- nümunə ölçüsü.

Bu məsələlər ayrıca audit standartlarında öz əksini tapmışdır.

Auditin planlaşdırılması hətta bu mərhələdə həyata keçirilən bir sıra prosedurların spesifik xarakterini müəyyən edən təsərrüfat subyekti ilə təsərrüfat subyekti ilə auditin aparılmasına dair müqavilə bağlanmazdan əvvəl başlanır. Audit təşkilatı tərəfindən gözlənilən iş həcmi, auditin qrafiklərini və vaxtını göstərən ümumi audit planının hazırlanmasından, habelə audit prosedurlarının həcmi, növlərini və ardıcılığını müəyyən edən audit proqramının hazırlanmasından ibarətdir. auditor təşkilatı. təşkilatları tərəfindən maliyyə hesabatlarına dair obyektiv və əsaslandırılmış rəyin formalaşdırılması üçün zəruri olan.

Planlaşdırma zamanı mürəkkəblik, davamlılıq və optimallıq daxil olmaqla bir sıra prinsiplərə riayət edilməlidir.

Mürəkkəblik bütün planlaşdırma mərhələlərinin qarşılıqlı əlaqəsini və ardıcılığını ifadə edir. Davamlılıq bir qrup auditor üçün müvafiq tapşırıqların müəyyən edilməsini və planlaşdırma mərhələlərinin vaxt çərçivəsi və əlaqəli təsərrüfat subyektləri üzrə əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur. Optimallıq audit təşkilatı tərəfindən müəyyən edilmiş meyarlar əsasında ümumi plan və audit proqramı üçün ən yaxşı variantın mümkün seçilməsi üçün planlaşdırmanın dəyişkənliyindədir.

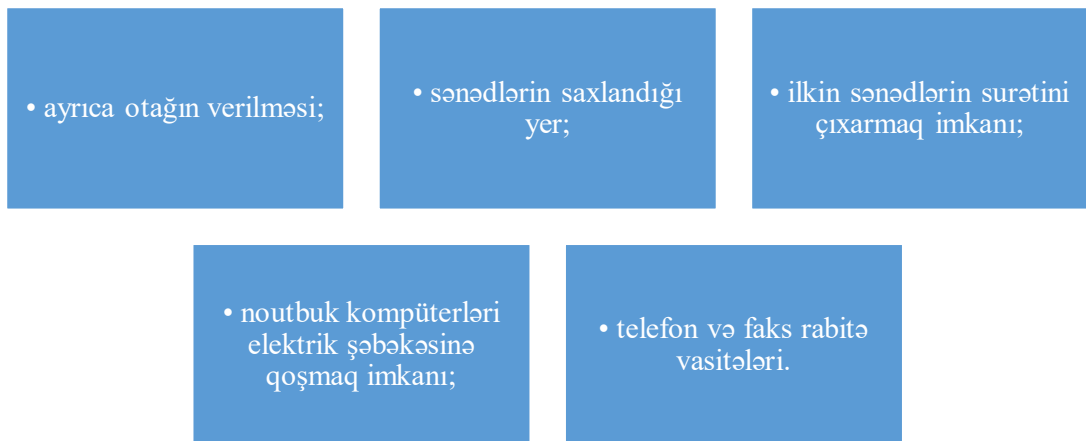
Planlaşdırmaya adətən auditə sərf olunan bütün vaxtın ən böyük payı (ikinci auditdə - 5-10%, ilkin auditdə - 20-25% və ya daha çox) verilir, baxmayaraq ki, hər bir halda planlaşdırmanın əhatə dairəsi. müştəri ilə iş şəraitindən asılıdır. Yüksək keyfiyyətli işin planlaşdırılmasına sərf olunan vaxt və səy, sonradan yoxlamaya sərf

olunan vaxt və pulu azaltmaqla kompensasiya edilir. Yaxşı planlaşdırılmış audit etibarlı audit nəticələrinin açarıdır.

İlkin planlaşdırmanın nəticələrinə əsasən auditor təşkilatı auditin aparılmasının mümkünlüyü barədə qərar qəbul etməlidir. Eyni zamanda, ilkin planlaşdırma məlumatları auditor rəyinin müsbət və ya şərti müsbətdən fərqlənəcəyinə inanmaq üçün kifayət qədər əsas verirsə, bu barədə təsərrüfat subyektinin rəhbərliyinə xəbərdarlıq edilməlidir. Əgər ilkin planlaşdırma zamanı mühasibat uçotunun müəyyən hissələrinin bərpası zərurəti müəyyən edilərsə, bu barədə ayrıca danışıqlar aparılmalıdır. Mümkün anlaşılmazlıqların qarşısını almaq üçün auditin özündən əlavə, audit zamanı auditlə bağlı hansı xidmətlərin göstərilmə biləcəyini müəyyən etmək lazımdır.

İlkin planlaşdırmanın nəticələrinə əsasən normal iş şəraitinin yaradılması ilə bağlı təşkilati məsələlər təsərrüfat subyektinin rəhbərliyi ilə müzakirə edilməli və razılaşdırılmalıdır. Aşağıdakı məsələləri həll etmək lazımdır:

Sxem 1: Təşkilati-məsələlər

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Audit firmasının təsdiqedicisi auditin aparılması metodologiyasına ilkin planlaşdırma mərhələsində işlərin sənədləşdirilməsi və əldə edilmiş nəticələrin

saxlanması qaydası haqqında təlimatlar daxil edilməlidir. Audit standartlarında təsbit olunmuş audit təşkilatının bütün hərəkətlərinin sənədləşdirilməsi zəruridir.

İlkin planlaşdırmanın nəticələrinin sənədləşdirilməsi ilə yanaşı, təsərrüfat subyekti ilə müsahibə üçün standart formaların olması məqsədəuyğundur. Sorğu formasının özü və orada qeyd olunan məlumatlar, bir tərəfdən, ilkin mərhələnin sənədləşdirilməsinin elementi, digər tərəfdən, ilkin planlaşdırma mərhələsinin digər sənədlərinin yaradılması üçün əsas olacaqdır.

İlkin planlaşdırma mərhələsində sorğu vərəqəsində göstərilən mühasibat uçotunun təşkili və daxili nəzarət sisteminə dair məlumatlar əsasında daxili nəzarət sistemi mühasirəyə alınmalıdır. Bunun üçün bu sistemin sınaqları aparılmalıdır.

Bu mərhələdə testlər nəzarət sistemi haqqında ümumi anlayışın əldə edilməsinə yönəldiləcək. Alınan məlumatlara əsasən, audit zamanı birbaşa həyata keçiriləcək testlərin həcmi müəyyən ediləcək. İlkin mərhələdə formalaşmış nəzarət sisteminin qiymətləndirilməsi birbaşa audit zamanı alınan nəticələrdən fərqlənirsə, o zaman sınaqların həcmi və tərkibinə düzəlişlər edilməlidir.

İlkin planlaşdırmanın nəticələrinə əsasən auditin aparılmasının mümkünlüyü barədə müsbət qərar qəbul edildikdə, auditor təşkilatı aşağıdakı məsələlər barədə qərar qəbul etməlidir:

- a) auditin hər bir mərhələsi üçün iş vaxtının büdcəsi (hazırlıq, əsas və yekun);
- b) qrupun təxmini iş müddəti;
- c) qrupun kəmiyyət tərkibi;
- d) qrup üzvlərinin rəsmi səviyyəsi;
- e) qrupun heyətinin davamlılığı;
- f) qrup üzvlərinin ixtisas səviyyəsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq planlaşdırma standartı əvvəlcədən planlaşdırma mərhələsini nəzərdə tutmur. Bu hissədəki Azərbaycan standartı beynəlxalq analoqla müqayisədə çoxlu əlavə materialları ehtiva edir. Eyni zamanda, Azərbaycanlı auditorların qərbli həmkarları ilə iş təcrübəsi göstərdi ki, xarici audit şirkətləri potensial müştəri ilə ilkin tanışlığa böyük diqqət yetirirlər. Belə firmaların işi üçün daxili qaydalar çox vaxt “Auditin ilkin planlaşdırılmasının məzmunu”

bölməsində göstərilən Azərbaycan standartının tələblərinə yaxın olan əhəmiyyətli tələbləri ehtiva edir.

II FƏSİL. İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRDƏ AUDİTİN TƏŞKİLİ VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Xidmət təşkilatlarında auditin səmərəliliyinin və müasir vəziyyətinin təhlili

Auditin aparılması müəssisənin mülkiyyətçisi (investoru) üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki audit nəticəsində o, maliyyə nəticələrinin etibarlılığı və uçot siyasətinin respublikada qanunvericiliyə uyğunluğu barədə məlumatlara malik olacaqdır. ona kapitalın idarə edilməsi ilə bağlı qərarlar qəbul etməyə imkan verir: təşkilatın dinamikası üzrə - artım, sabitlik, tənəzzül; təşkilatın kapital strukturu haqqında: investisiyalar üçün risk varmı; təşkilatın bu növ kommersiya fəaliyyətinin digər obyektləri arasında yeri haqqında. Audit nəticəsində rəhbərlik maliyyə fəaliyyətinin rentabelliğini artırmaq ehtiyatlarını, mənfəətin artmasının səbəblərini, itkiləri azaltmaq üçün aşkar etməlidir. Auditdə maliyyə təhlili qarşıya qoyulan məqsədlərlə bağlıdır və audit sübutlarının toplanması üçün bir vasitədir. Maliyyə təhlili auditin mühüm bölməsidir və müəyyən problemləri həll edir. Buna görə də idarəetmə qərarlarının effektivliyi təhlilin keyfiyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Maliyyə hesabatlarının qiymətləndirilməsi beynəlxalq standartlarda və audit zamanı köməkçi xidmətlər kimi nəzərə alınır. Nəticə etibarilə, auditin analitik komponentinin artması təkcə maliyyə təhlili xidmətlərinin sayının artması ilə deyil, həm də digər audit xidmətlərinin göstərilməsi zamanı analitik prosedurların əhəmiyyətinin güclənməsi ilə ifadə olunur. “Analitik prosedurlar hər bir auditor tərəfindən az və ya çox dərəcədə istifadə olunur. Sübutlar analitik prosedurlar vasitəsilə toplanır. Müşahidə, müqayisə, təsdiqləmə, sorğu-sual, nəzarət və hər bir konkret halda zəruri olan digər prosedurlar vasitəsilə maliyyə hesabatlarında əks olunan göstəricinin dəyərinin etibarlılığına dair qərar qəbul etmək üçün auditor öz keyfiyyətlərinə uyğun olaraq analitik üsullardan istifadə edir. Təhlil nəticəsində yoxlanılan uçot obyektinin etibarlılığının qiymətləndirilməsi formalaşır”¹. Analitik prosedurların məcburiliyi audit standartları ilə müəyyən edilir. 520 №-li “Analitik prosedurlar” Beynəlxalq

Audit Standartlarına uyğun olaraq, “analitik prosedurlar uçota alınan məbləğlərin gözlənilən məbləğlərlə müqayisə edildiyi halda, maliyyə və qeyri-maliyyə məlumatları arasında ehtimal olunan əlaqələrin öyrənilməsinə əsaslanan maliyyə məlumatlarının qiymətləndirilməsidir. auditor müəyyən etmişdir”. Analitik nəticələrin etibarlılığı aparılan təhlilin keyfiyyətindən asılıdır və zəruri hallarda digər audit prosedurları - yenidən hesablama, təsdiqləmə, sənədləşdirmə və s. ilə təsdiqlənir. Auditin ilkin mərhələlərində maliyyə auditi mühüm rol oynayır. Bu mərhələlərdə analitik prosedurlar yoxlanılan obyektin fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə kömək edir, həmçinin auditin məqsədini, sol riskin qəbul edilməsi səviyyəsini müəyyənləşdirir, zəruri məlumatların əldə edilməsində problemləri aşkar edir (Бычкова С.М. 2017).

Analitik prosedurlar Bu mərhələdə faktiki materialın yoxlanılmasının vaxtı, həcmi, qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün istifadə edilməli olan prosedurlar planlaşdırılır. Audit edilən müəssisənin balansının öyrənilməsi maliyyə hesabatlarının auditinin zəruri mərhələsidir. Maliyyə hesabatlarının qısa və ümumiləşdirilmiş formada analitik qiymətləndirilməsi mütəxəssisə arzu olunan qərarı əsaslandırmaq üçün təlimat kimi lazımdır. “Müştərinin biznesi ilə ilkin tanışlıq zamanı auditorun analitik prosedurları aşağıdakı tipik hərəkətlərə endirilir: - cari məlumatların əvvəlki dövrlərin məlumatları ilə müqayisəsi; - cari məlumatların plan və proqnoz məlumatları ilə müqayisəsi; - cari məlumatların normativ (və ya optimal) qiymətlərlə müqayisəsi; müəssisənin cari məlumatlarının orta sənaye qiymətləri ilə müqayisəsi; - maliyyə əmsallarının qeyri-maliyyə göstəriciləri ilə müqayisəsi”. Məlumat mənbələrinə müxtəlif məlumatlardan, o cümlədən qeyri-maliyyə məlumatlarından (media məlumatları, maliyyə hesabatlarına qeydlər, uçot siyasəti haqqında əmr, istehsal potensialı, kadrların sayı və s.) istifadə daxildir.

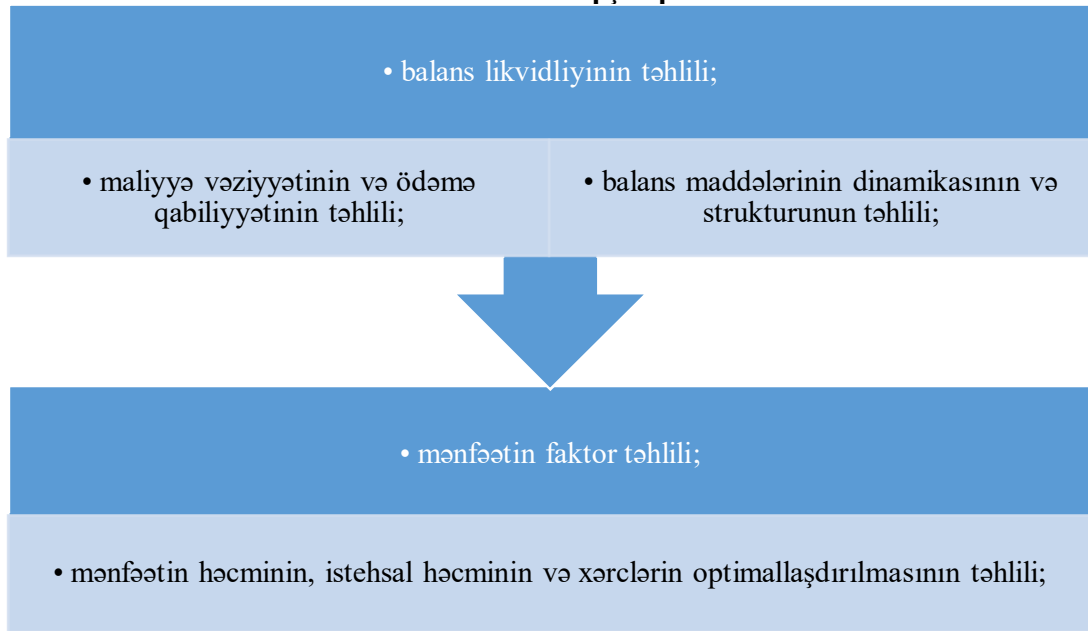
Bu göstəriciləri müqayisə etmək bacarığı auditorların peşəkarlığından xəbər verir. Auditin yekun mərhələsində nəticələri təhlil etmək və audit rəyini vermək üçün maliyyə təhlili lazımdır. Maliyyə təhlilinin həyata keçirilməsi ilə yanaşı, yoxlanılan subyekt və audit mütəxəssisi aşağıdakıları müzakirə edirlər: - xidmətin

həyata keçirilməsi üçün zəruri olan vəzifələri; - təhlilin əhatə dairəsi; - təqdim ediləcək maliyyə hesabatlarının surəti; - Auditor hesabatının nə vaxt ifadə edilə bilməyəcəyinə qərar vermək. Auditor analitik yoxlama prosedurlarını həyata keçirir: - “şirkətin (müəssisənin) mahiyyəti haqqında məlumat alır; - maliyyə hesabatlarının nəticələrinin təsnifatı və əks etdirilməsi ilə bağlı məlumat toplamaq üçün sorğu keçirir, hesabatların yekunlarını və nəticələrini gözlənilən nəticələrlə müqayisə edir; - maliyyə hesabatlarını əvvəlki dövrlərin hesabatları ilə müqayisə edir; - maliyyə hesabatlarının müxtəlif elementlərinin nisbətini və bu elementlərin yekun nəticəyə təsirini öyrənir”. Verilmiş tapşırıqları yerinə yetirmək üçün auditor xüsusi analitik prosedurları tətbiq etməyə borcludur. Məntiqi zəncirlə birləşdirilən müəyyən edilmiş xüsusi prosedurlar kompleksi maliyyə təhlili texnikasını təmsil edir. Digər məsələlərlə yanaşı, auditor hesabat tarixindən sonra baş verən və maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məbləğlərdə əhəmiyyətli dəyişikliklə nəticələnən hadisələrdən xəbərdar olmalıdır. Belə bir təhlilin nəticələri sənədlər şəklində təqdim olunur, bununla paralel olaraq nəticələrin əldə edildiyi istifadə olunan üsullara istinad lazımdır. Maliyyə təhlilinin nəticələri auditora maliyyə hesabatlarının etibarlılığına inamsızlığa səbəb olarsa, o, təhlil məlumatlarının mənbələrinin dəyişdirilməsinin zəruriliyini əsaslandırır, əgər bu mümkün deyilsə, o, məlumatların düzgünlüyünə şübhə edir.

Auditorun təqdim etdiyi təhlilin nəticələri Beynəlxalq Audit Standartlarının tələblərinə uyğun tərtib edilməlidir. Bildiyiniz kimi, maliyyə təhlilinin məqsədi idarəetmə qərarını əsaslandırmaq üçün əhəmiyyətli əlaqələri və təşkilatın maliyyə vəziyyətinin göstəricilərini müəyyən etməkdir. Bu məqsədə təşkilatın maliyyə vəziyyəti, onun maliyyə nəticələri, aktiv və öhdəliklərin tərkibindəki dəyişikliklər, debitor və kreditorlarla hesablaşmalar haqqında etibarlı mənzərəni təmin edən az sayda əsas göstəricilərin toplanması yolu ilə nail olunur. Təbii ki, auditor və menecer həm təşkilatın cari maliyyə vəziyyəti, həm də onun perspektivləri ilə maraqlanmalıdır. Təhlilin məqsədi “auditorun üzərinə qoyulmuş konkret idarəetmə tapşırığı formasını alır. Analitik tapşırıq təşkilati məlumatı, onun həyata

keçirilməsinin texniki və metodoloji imkanlarını nəzərə almaqla təhlilin məqsədini müəyyənləşdirir. Analitik tapşırıqlara misal ola bilər:

Sxem 2: Analitik tapşırıqlar

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Belə bir təhlilin nəticələri sənədlər şəklində təqdim olunur, bununla paralel olaraq nəticələrin əldə edildiyi istifadə olunan üsullara istinad lazımdır. Maliyyə təhlilinin nəticələri auditorada maliyyə hesabatlarının etibarlılığına inamsızlığa səbəb olarsa, o, təhlil məlumatlarının mənbələrinin dəyişdirilməsinin zəruriliyini əsaslandırır, əgər bu mümkün deyilsə, o, məlumatların düzgünlüyünə şübhə edir. analitik nəticələr çıxardı. Auditorun təqdim etdiyi təhlilin nəticələri Beynəlxalq Audit Standartlarının tələblərinə uyğun tərtib edilməlidir (Kazımov R.N., Müslümov S.Y. 2012).

Analitik məlumat idarəetmə üçün ona qoyulan prinsiplərə uyğun təqdim edildikdə effektiv olacaqdır: bunlar aktualıq, etibarlılıq, müqayisəlilik, əhəmiyyətlilik və rasionallıqdır. Müvafiqlik və etibarlılıq qərar qəbul etmək üçün analitik məlumatın faydalılığını müəyyən edən iki əsas keyfiyyətdir. Məlumat, təklif olunan idarəetmə qərarını təsdiq və ya təkzib edə bildiyi halda aktualdır. Başqa sözlə, maliyyə təhlili qərara təsir etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Əhəmiyyət

baxımından müqayisəlilik aktualıq və etibarlılıq ilə eyni yeri tutur. Müqayisə maliyyə təhlilinin əsas üsullarından biridir və idarəetmə qərarı qəbul edərkən analitik nəticələrin faydalılığını artırmaq üçün istifadə olunur. Alternativ seçim məlumatların əvvəlki dövrlərlə müqayisəsinin nəticələrindən, digər müəssisələrin məlumatlarından, proqnoz məlumatlarından və ya plandan asılıdır”. Əhəmiyyətlik bir çox amillərin məcmusundan, o cümlədən auditorun təhlil texnologiyası üzrə bilik dərəcəsiindən asılıdır. Təcrübəli analitik əlavə - analitik üsullardan kənar məlumatlardan, dolayısı sūbutlardan (məsələn, müəssisə və tərəfdaşlar arasında münasibətlər), istehsalın texniki hazırlığı haqqında məlumatlardan, ekspert məlumatlarından və s.. geniş istifadə edir. Xüsusilə, maliyyə hesabatlarında bu barədə məlumat yoxdur. müəssisənin personalı, AR-GE-nin xarakteri, marketing fəaliyyətləri, baxmayaraq ki, bu məlumatlar analitik problemin həllində auditora kömək edə bilər. Bununla belə, əhəmiyyətliliyin əsas amili təhlilin əsas informasiya bazası kimi müəssisənin maliyyə hesabatlarını ətraflı təhlil etmək bacarığıdır. Bu cür məlumatları elmi əsaslandırılmış metodologiyadan istifadə etməklə maliyyə hesabatlarının sistemli tədqiqi nəticəsində əldə etmək olar. Təhlil zamanı auditor əvvəlcə onun məqsəd və vəzifələrini formalaşdırır, sonra təhlil proqramını əsaslandırır, burada göstərir:

- strategiyaya nail olmaq üçün zəruri olan təhlilin üsul və üsullarını;
- təhlil məlumatlarının mənbələri;
- təsərrüfat subyektlərinin maliyyə hesabatlarının təhlili metodologiyası.

2.2. Müəssisələrdə aparılan əməliyyatların məqsədə uyğunluğunun auditi

Əməliyyat auditi bir təşkilatın əsas əməliyyatlarının auditidir. Əməliyyatlara satınalma, marketing, xəzinədarlıq və insan resursları daxildir. Daxili audit tapşırıqlarında auditor müxtəlif prosedurların icrasını effektivlik, səmərəlilik və iqtisadi səmərəlilik baxımından qiymətləndirir.

Təchizat.

Əməliyyatlar zamanı qənaət faktoruna riayət olunması da müəssisədən kənarında mal alınarkən nəzərə alınmalı olan əsas amillərdəndir. Sorğu, müqayisə, məsləhət və rəqabət prinsipləri, yəni malların lazımı miqdarda və keyfiyyətdə, vaxtında alınması.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə satınalma şöbəsinin daxili auditini apararkən auditor aşağıdakıları nəzərə almalıdır. a) Malların və xidmətlərin tədarükü üçün prosedurların başa düşülməsi Daxili auditor effektiv auditin aparılması üçün malların və xidmətlərin tədarükü ilə bağlı prosesi başa düşməlidir. Buna satınalma təlimatlarını (satın alma prosesinin yazılı sürəti) qəbul etmək və oxumaqla, həmçinin sifariş verməkdən, materialları qəbul etməkdən və satınalma üçün ödənişlə bitən əməliyyatlar sisteminə riayət etməklə şans yaratmaq olar. b) Sistemin qiymətləndirilməsi Sistemi başa düşdükdən sonra auditor prosedurların adekvatlığını və daxili nəzarət sisteminin effektivliyini qiymətləndirməlidir. Prosedurun qeyri-adekvat olduğu aşkar edilərsə, auditor audit komitəsinə təkmilləşdirmələr tövsiyə etməlidir. Əgər auditor satınalma prosedurlarının adekvatlığından razıdırsa, o, onların tətbiq oluna bilməsini və effektivliyini qiymətləndirməlidir. Onlar icazə verilən satınalmalar üçün ödənişlərin edilməsi, yalnız yazılı sifarişlərin verilməsi, tenderlər vasitəsilə təchizatçıların seçilməsi, uzunmüddətli inventarların idarə edilməsi və ödənişlərin yalnız keyfiyyət təminatından sonra həyata keçirilməsi kimi müxtəlif nəzarət sistemlərini qiymətləndirməli və hesabat verməlidir. Daxili nəzarət sisteminin olması saxta ödənişlər, malların çatdırılmasında gecikmələr, keyfiyyətsiz məhsulların alınması, habelə təcili satınalmalarda qiymət artımı riskini aradan qaldırır. Əhəmiyyətli risk və hərtərəfli audit tələb olunduqda, auditorlar təchizat zəncirinin və daxili nəzarətin

effektivliyini qiymətləndirmək üçün testə müraciət etməlidirlər. Çatdırılma risklərinə aşağıdakılar daxildir:

- Yanlış ödəniş;
- Çatdırılmanın gecikməsi;
- Keyfiyyətsiz malların alınması;
- Təcili alış zamanı baha qiymətə alınması və s. Bu risklərə tətbiq edilə bilən

nəzarət vasitələrinə aşağıdakılar daxildir.

- Yalnız icazəli alışlar üçün ödəniş;
- Sifarişin yalnız yazılı şəkildə yerləşdirilməsi;
- Ödənişin yalnız keyfiyyətə nəzarətdən sonra təxirə salınması.

Marketing. Marketing müəssisə və onun səhmdarları üçün mənfəət əldə etmək məqsədilə müştərilər üçün müştəri dəyərinin yaradılması, əlaqələndirilməsi, bölüşdürülməsi və idarə edilməsi ilə əlaqəli təşkilati funksiyalar və proseslərin məcmusudur. Marketing hədəf bazar tələbinin qiymətləndirilməsini və müəssisənin məhsullarına olan tələbatın ödənilməsini də əhatə edir. Daxili auditor aşağıdakıları etməlidir.

- Marketing proseduru ilə bağlı risklərin qiymətləndirilməsi və nəzarəti;
- Marketing funksiyasının effektivliyinin, səmərəliliyinin və gəlirliliyinin aspektlərinin müəyyən edilməsi Marketing funksiyasının yoxlanılması üçün daxili auditor marketing prosedurlarını, korporativ strategiyaları başa düşməlidir. , müştəri rəyi və s. nəzərə alınmamalıdır. Marketing riskləri:

- Şişirdilmiş marketing xərcləri;
- Müvafiq qanunu pozan reklam.
- Marketing risklərinə nəzarət üsulları:
- Çəkilən xərclərdən əvvəl büdcənin hazırlanması;
- Xərc-fayda təhlili aparılmalıdır.
- Reklama nəzarətə riayət edilməsi;
- Xəzinədarlığın səlahiyyətli şəxsləri tərəfindən marketing xərclərinə icazə

verilməsi.

Təşkilatın xəzinədarlıq funksiyasına pul vəsaitlərinin hərəkəti, dövriyyə kapitalının idarə edilməsi, mümkün xərcləri minimuma endirmək üçün nağd pul ehtiyatlarının tənzimlənməsi, optimal pul balansının müəyyən edilməsi, artıq nağd pulun ən uyğun şəkildə investisiya edilməsi və valyuta riskinin idarə edilməsi daxildir. Xəzinədarlıq təşkilatda çox vacib funksiyadır, çünki o, təşkilatın rifahını yaxşılaşdırmaq üçün mövcud vəsaitlərdən ən yaxşı şəkildə istifadə etməklə məşğuldur. Müəssisənin nağd pulu bitdikdə iflas və ləğvetmə qaçılmazdır. Daxili auditor şirkətin dövriyyə kapitalının artırılması və hər hansı aktiv balansına investisiya yatırılması strategiyalarını qiymətləndirməlidir. Auditor müəssisənin pul vəsaitlərinin idarə edilməsi strategiyaları ilə bağlı riskləri qiymətləndirməlidir (Abbasov İ.M. 2013).

- Ən ucuz mənbədən vəsait əldə etməmək riski;
- İntestisiyadan qeyri-adekvat gəlir əldə etmə ilə bağlı risk;
- İntestisiya təhlükəsizliyi;
- Valyuta riski və s

HR funksiyalarına aşağıdakılar daxildir:

- Kadr ehtiyaclarının və ixtisaslarının müəyyən edilməsi;
- İşə qəbul siyasəti ilə bağlı qərarın verilməsi;
- vəzifənin işə götürülməsi barədə qərarın verilməsi;
- Kadr ehtiyaclarının müəyyən edilməsi və təlim proqramlarının hazırlanması;
- Bərabər məşğulluq imkanları qanunvericiliyinə uyğunluq;
- Strategiya üzrə əmək haqqı, tətillər və digər üstünlüklərə qərar vermək.
- İxtisaslı işçi qüvvəsinin saxlanması İnsan resurslarının idarə edilməsində

risklər:

- Düzgün işçinin işə götürülməməsi;
- İşçilərin saxlanmaması;
- Səmərəlilik geribildirim əldə edilməməsi;
- Təlimlərin təmin edilməməsi;
- Müvafiq nəzarət strategiyalarının həyata keçirilməməsi İnsan Resursları ilə

bağlı riskləri həll etmək üçün nəzarət üsulları:

- İşə qəbul etməzdən əvvəl rəsmi müraciətin alınması;
- İşə qəbul edilməzdən əvvəl işçilərin bacarıqlarının rəsmi müəyyənləşdirilməsi;
- Yeni işçilərin iş yerində təlim keçməsi.

Bu audit çərçivəsində aparılan yoxlamalar mühasibat uçotu ilə məhdudlaşmır. Auditlərə təşkilati strukturun, kompüter əməliyyatlarının, istehsal üsullarının, marketinqin və auditorun ixtisaslaşdığı hər hansı digər sahənin qiymətləndirilməsi daxil ola bilər. Auditorlar (auditor təşkilatları) auditin aparılması ilə yanaşı, hüquqi şəxslərə, fərdi sahibkarlara və fiziki şəxslərə geniş spektrli məsələlər üzrə məsləhət formasında xidmətlər göstərə bilirlər. Məsləhətləşmələr təcrübəsi göstərir ki, auditora ünvanlanan sualların əksəriyyəti vergi qanunvericiliyi ilə bağlıdır. Hüquq məsləhəti audit xidmətlərinin xüsusi növüdür. Audit firmaları əslində pis məsləhətə görə hüquqi məsuliyyət daşımasa da, müştəriyə verilən pis məsləhət və nəticədə müştəridə yaranan səhv audit firması cəmiyyətinə mənfi təsir göstərir (Бычкова С.М. 2017).

2.3. Müəssisənin resurslarının qiymətləndirilməsində daxili audit proseduralarından istifadə

Dünya idarəetmə təcrübəsində daxili audit təşkilatın daxili nəzarət sisteminin tərkib hissəsi hesab olunur. Onun şirkətlər üçün zərurəti ilk növbədə iqtisadi məqsəduyğunluq, eləcə də idarəetmə mühiti kimi komponent daxil olmaqla korporativ mədəniyyətin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Rəhbərlərin (çox vaxt həm biznesin sahibi, həm də menecerlərdir) biznesin bütün aspektləri üzərində nəzarəti həyata keçirdikləri kiçik şirkətlərdə, çox güman ki, daxili audit funksiyasına ehtiyac olmayacaq. Təşkilatın ölçüsünün böyüməsi və idarəetmə proseslərinin mürəkkəbliyinin artması ilə daxili nəzarəti həyata keçirmək səlahiyyəti ayrıca bölməyə (mühasibat xidməti, maliyyə şöbəsi və s.) verilir. Bu yanaşmanın əsas çatışmazlıqları ondan ibarətdir ki, birincisi, bu bölmənin öz əsas vəzifələri var və nəzarət funksiyasının həyata keçirilməsi onun üçün həmişə ikinci dərəcəli olacaq, ikincisi, nəzarətin müstəqilliyi prinsipi pozulur. Müəssisə müəyyən ölçüyə çatdıqda,

daxili nəzarəti həyata keçirmək funksiyaları həvalə edilmiş ayrıca bölmələr (daxili nəzarət xidməti, audit şöbəsi və s.) yaradıla bilər. Öz növbəsində, bu yanaşmanın iki böyük çatışmazlığı var. Birincisi, ayrıca nəzarət bölməsinə nəzarəti həyata keçirmək səlahiyyətinin verilməsi şirkətin icraçı rəhbərliyinin artıq nəzarət məsələlərinə lazımı diqqət yetirməməsinə səbəb ola bilər. İkincisi, nəzarət bölməsinin fəaliyyəti əsasən retrospektivliyə, yəni artıq baş vermiş hadisələrə və onların təşkilat üçün nəticələrinə yönəlmişdir. Hələ reallaşmamış, lakin şirkətin fəaliyyətinə ciddi mənfi təsir göstərə biləcək risklər naməlum olaraq qalır.

Müasir təşkilatlarda daxili audit əks əlaqə rolunu oynayır ki, bu da nəzarət sistemini sabit edir və həm bütün daxili nəzarət mexanizminin, həm də onun ayrı-ayrı elementlərinin dəyişən şərtlərə, daxili və xarici mühitin təbiətinə uyğunlaşmasına, adekvat reaksiya verilməsinə kömək edir. daxili nəzarətin metod və prosedurlarında bu dəyişikliklərin əks olunmasıdır. Eyni zamanda, daxili nəzarət sisteminin yaradılması və onun lazımı səviyyədə saxlanması təşkilat rəhbərliyinin ən mühüm vəzifələrindən biridir. Daxili auditin vəzifəsi bu sistemin effektivliyini müstəqil şəkildə qiymətləndirmək və onun təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr hazırlamaqdır. Buna görə də, daxili nəzarətin səmərəsizliyi aşkar olarsa, daxili auditin fəaliyyət sahəsi xeyli daralır. Bu halda, idarəetmə üçün birinci prioritet təşkilatın idarəetmə sistemində inteqrasiya olunmuş daxili nəzarət sisteminin layihələndirilməsi və tətbiqidir. Əksər Amerika və Avropa şirkətlərində qəbul edilmiş daxili nəzarət konsepsiyaları müəyyən edir ki, ona görə məsuliyyət bütövlükdə rəhbərliyin üzərinə düşür və nəzarəti həyata keçirmək üçün verilmiş səlahiyyətə uyğun olaraq şirkətin hər bir əməkdaşına aiddir. Daxili nəzarətin qurulması və/və ya həyata keçirilməsi vəzifələrini yerinə yetirən ayrı-ayrı bölmələrin yaradılması təcrübəsi keçmişdə qalıb. Eyni zamanda, daxili audit xidmətinə mövcud nəzarət sisteminin müstəqil qiymətləndirilməsinin aparılması və onun təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələrin işlənilməsi tapşırılıb.

Risklərin idarə edilməsi məsələsində daxili auditin də rolu böyükdür. “Riskləri müəyyən etmək və idarə etmək bacarığı bu gün iş dünyasında əsas uğur amili hesab olunur. Risklərin idarə edilməsi fəaliyyətlərinin inteqrasiyası və şirkətlərin ümumi

fəaliyyətinə nəzarət prosedurlarının həyata keçirilməsi üçün illər ərzində görülən səylər daxili audit funksiyalarına öz rollarını dəyişdirməyə, risklərin idarə edilməsi sahəsini əhatə etməyə və təşkilat üçün daha strateji əhəmiyyət kəsb etməyə imkan verir". Bu rolun yerinə yetirilməsi aşağıdakı vəzifələrin həlli yolu ilə həyata keçirilir:

- risklərin müəyyən edilməsində və qiymətləndirilməsində təşkilatın rəhbərliyinə köməklik göstərmək, habelə bu risklərə nəzarət etmək üçün konkret tövsiyələr hazırlamaq;

- təşkilatın risklərin idarə edilməsi sisteminin işlənilib hazırlanmasında və tətbiqində rəhbərliyə köməklik; bu problemin həlli çərçivəsində daxili audit risklərin idarə edilməsi sisteminin yaradılmasına təşəbbüs göstərə, şirkət əməkdaşlarına risklərin idarə edilməsi metodologiyası və konsepsiyaları üzrə təlim təşkil edə bilər;

- risklərin idarə edilməsi prosesinin tətbiqinin keyfiyyətinə nəzarət etməklə onun effektivliyinin təmin edilməsi. Xarici şirkətlərin təcrübəsində mühasibat, vergi və digər mühasibat uçotu metodologiyasının işlənilib hazırlanması, müxtəlif növ əməliyyat prosedurlarının və qaydaların tətbiqi kimi vəzifələrin həllini daxili audit xidmətlərinə həvalə etmək adət deyil, çünki bu, birincisi, daxili auditin potensialından səmərəsiz istifadəyə, ikincisi, daxili audit xidməti tərəfindən aparılan sonrakı auditlər zamanı maraqların toqquşmasına və obyektivliyin azalması riskinə gətirib çıxarır. Daxili audit qlobal korporativ idarəetmə praktikasında nəzarətin mühüm elementi hesab olunur. İlk fundamental korporativ idarəetmə sənədlərindən biri olan Cadbury Komissiyasının Korporativ İdarəetmənin Maliyyə Aspektləri üzrə Hesabatı (Kedberi Məcəlləsi) şirkətdə daxili auditin olmasını tövsiyə edirdi.

Həqiqətən də, bu gün daxili audit direktorlar şurasına və onun audit komitəsinə öz vəzifələrini səmərəli şəkildə yerinə yetirməyə imkan verən korporativ idarəetmə sisteminin mühüm komponenti kimi qəbul edilir. Daxili audit xidməti şuraya lazımı məlumatların əldə edilməsində rəhbərlikdən kifayət qədər müstəqillik təmin edir. Öz növbəsində, direktorlar şurası və onun audit komitəsi daxili audit xidmətinin şirkət rəhbərliyindən maksimum dərəcədə müstəqilliyinin təmin edilməsinə töhfə verir. Aydındır ki, bu məsələlər bir-biri ilə əlaqəlidir, çünki direktorlar şurası üçün obyektiv məlumat mənbəyi rolunu yalnız onun icraçı rəhbərlikdən kifayət qədər

müstəqil qalmasına imkan verən müvafiq şərait yaradıldığı halda daxili audit həyata keçirə bilər, o cümlədən təyinat, daxili audit xidmətinin rəhbərinin və işçilərinin əməyinin ödənilməsi, qiymətləndirilməsi. Lakin daxili audit xidmətinin direktorlar şurasına və ya audit komitəsinə tabe olması bütün hallarda rəşional həll yolu deyil. Belə bir sxemin effektiv olması üçün bir sıra şərtlər yerinə yetirilməlidir: birincisi, direktorlar şurası şirkətin icra hakimiyyətinin siyasətinin nominal dirijoru deyil, müstəqil bir orqan olmalıdır; ikincisi, zəruridir ki, şuraya həqiqətən müstəqil direktorlar daxil olmalıdır, üçüncüsü, şura üzvləri daxili auditin təşkilatdakı rolunu və onun köməyi ilə həll edilə bilən vəzifələrin mahiyyətini başa düşməlidirlər. Nəşrlərin təhlili və daxili auditin təcrübəsi göstərdi ki, son onilliklərdə o, əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf edib. Onun hədəf funksiyası nəzarət və təftişdən nəzarət və qiymətləndirməyə dəyişdi.

Məlumatların emalı sistemləri sahəsində auditi müəyyən edən audit standartlarının hazırlanması əsasən əsas istiqamətlərdə istifadə olunan müasir kompüter auditi funksiyalarının yaradılması və praktiki istifadəsi üçün zəruridir. Bu cür metodların tətbiqi audit prosedurunun, aparılan auditləri dəqiqləşdirməyə imkan verir, Qərb auditorları tərəfindən tez-tez istifadə olunan konveyer texnologiyalarının tətbiqinə kömək edir və nəticədə audit şirkətlərinin kvalifikasiyasına töhfə verir. Müəssisənin daxili audit standartlarının tərtibi qaydaları "Audit Fənlərinin Daxili Standartları" audit qaydası ilə bəyan edilir. Bu standart standart tərəfindən müəyyən edilmiş tələblərə uyğunluğun daxili monitorinqinin formatı, tərkibi, proseduru üçün vahid tələbləri müəyyən edir.

Şirkətdaxili standartların tərkibi onları audit şirkətinin kompüter auditi yanaşmasının istifadə etdiyi öz metodları baxımından müəyyən etməlidir. "Audit təşkilatlarının daxili standartlarına dair tələblər" standartının təsnifatına uyğun olaraq, kompüter məlumatlarının emalı sisteminin mühitində auditlə bağlı olan standartlar audit prosedurunun müəyyən edən standartlardır. Daxili standart müəyyən edilmiş struktura malik olmalıdır. Aşağıda tədqiq olunan istiqamətin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla şirkətdaxili standartların formalaşdığı bölmələr verilmişdir. Giriş.

Normativ parametrlər. Bu bölmədə bu daxili standartın hazırlanmasında istifadə olunan Beynəlxalq Standartlara istinad olmalıdır.

Eyni zamanda, auditin kompüterləşdirilməsi auditin müxtəlif mərhələlərinə aid ola bilər, ona görə də tez-tez standartlara istinad etmək lazım gələ bilər, məsələn:

- audit prosesinin planlaşdırılması;
- auditin əhəmiyyətliyi;
- audit sübutları;
- audit nümunəsi;
- audit sənədləri.

Bu standartların tətbiqi avtomatlaşdırıla bilən auditin istiqamətindən asılıdır. Ümumi müddəalar. Bu bölmə standartın məqsədlərini təsvir edir. Bu paragrafın tərkib elementi əsas anlayışların və onların təriflərinin siyahısıdır. Burada kompüter auditinin metodologiyasını təsvir etmək üçün zəruri olan və standartlarda və xüsusi mənbələrdə olmayan anlayışları göstərmək və deşifrə etmək lazımdır. Xüsusilə burada aşağıdakı anlayışlar müəyyən edilməlidir: “auditorun spesifik riskləri”, “yoxlanılan subyektin kompüter məlumatları”, “rəqəmsal məlumatların emalı” və s. Standartlaşdırma obyektini kompüter auditinin tətbiqi üsullarını və texniki vasitələrini müəyyən etməlidir. Təlimatlar. Bu bölmədə kompüter məlumatlarının emalı mühitində auditin işlənmiş metodlarının və texniki aspektlərinin əsas istiqamətləri, yoxlanılan obyektin proqram təminatı və texniki vasitələrinin təsviri, hesablama cihazlarının istifadəsi ilə bağlı xüsusi risklərin yoxlanılması metodologiyası təsvir edilmişdir.

Həll edilməli olan vəzifələrin siyahısı problemin həllinin mürəkkəbliyi ilə müəyyən edilir: auditin bütün mərhələlərini əhatə edən və avtomatlaşdıran üsullar və ya müəyyən iş spektrini avtomatlaşdıran fərdi texnoloji həllər həyata keçirilə bilər. Digər standartlarla əlaqə. Audit təşkilatlarının fəaliyyətinin əsas tələbi müəyyən iş sahələrini tənzimləyən daxili standartlar sisteminin işlənilməsi hazırlanmasıdır. Tapşırıqın öyrənilməsi, əvvəllər qeyd edildiyi kimi, auditin demək olar ki, bütün səviyyələrinə təsir göstərə bilər, buna görə seçilmiş daxili standartın əvvəllər hazırlanmış bütün digərləri ilə uyğunluğunu təmin etmək çox vacibdir. Bir

çox standartlar, yoxlanılan təsərrüfat subyekti hər hansı proqram təminatından istifadə edərsə, onlar tərəfindən tənzimlənən iş qaydasının kompüter məlumatlarının işlənməsi mühitində auditi təsvir edən standartın əsas tələblərinə uyğun olması barədə 20 işarəni ehtiva edir. Əsas prinsiplər, metodlar və onların tərifləri. Bu bölmə əsaslardan biridir və audit təşkilatları tərəfindən istifadə edilməsi tövsiyə olunan auditin üsullarını və texniki imkanlarını müəyyən edir (Abbasov İ.M. 2013).

Bu paraqraf ehtiva edir:

- planlaşdırma mərhələsində istifadə olunan texniki həllərin qısa icmalı, auditə hazırlıq;
- kompüter uçotu ilə bağlı riskin qiymətləndirilməsi metodologiyası, riskin azaldılması məqsədi ilə yoxlanılan təsərrüfat subyektinin rəhbərlərinə praktiki tövsiyələrin formalaşdırılması və sənədləşdirilməsi ardıcılığı;
- tətbiq olunan metodların, habelə texniki vasitələrin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan rəqəmsal məlumatların reyestri və xarakteri.
- məlumatların emalı sistemlərinin funksionallığının dəstəklənməsi ilə məşğul olan yoxlanılan şirkətin əməkdaşları ilə qarşılıqlı əlaqənin ardıcılığı.
- spesifikasiyalarından asılı olaraq istifadəçilərin rəqəmsal məlumatlarından necə istifadə olunur.
- audit prosedurlarında auditorlar tərəfindən məlumatların işlənməsi zamanı istifadə olunan proqram təminatının siyahısı;
- istifadəçi məlumatlarından istifadə etməklə tətbiq edilən avtomatlaşdırılmış prosedurların icmalı.

Onların həyata keçirilməsi və məlumatların işlənməsi ilə məşğul olan auditorların həyata keçirilməsi və ixtisasının artırılması üçün tələb olunan fəaliyyətlərin strukturu. Nəticələrin planlaşdırılması. Bu standart tətbiq olunan auditin metodları və texniki üsullarından istifadə etməklə yaradılmış audit sənədlərinin nümunələrini özündə əks etdirən əlavələri ehtiva edir. Bu sənədlərin özəlliyi ondan ibarətdir ki, onların bir çoxunu tədbir zamanı avtomatik əldə etmək olar. Eyni zamanda, "Audit sənədləri" federal standartının şərtlərinə görə, onlar bütün vacib detalları ehtiva edə bilər.

Standart metodların və texniki imkanların təkmilləşdirilməsinin funksionallığını təmin edir. Standarta texniki yeniliklərin tətbiqi üsulları audit təşkilatının rəhbəri tərəfindən müəyyən edilir. Əsas şərtlərə əlavə olaraq, müəyyən bir proqram təminatından istifadə edərsə, müəyyən bir şirkətin audit proqramına əlavə edilməli olan müəyyən ixtisaslaşdırılmış prosedurların hazırlanması məqsəduyğun olur. Əsas standartlar, həmçinin yalnız audit şirkətləri üçün nəzərdə tutulmuş proqram təminatının istifadəsini nəzərdə tutur.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə daxili audit, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə nəzarət mühitinin effektivliyi və səmərəliliyi üçün daim yoxlanılan daxili nəzarət orqanları tərəfindən auditin həyata keçirildiyi vaxta bağlı audittir. Bəzi risk ekspertləri hətta daxili nəzarətin şirkətin gündəlik idarə edilməsinin və idarə olunmasının bir hissəsi olduğunu deyirlər. Daxili audit və daxili nəzarət arasındakı əlaqəni təsvir etməyin ən yaxşı yolu, onların üç qatlı mühafizə modelinə necə uyğunlaşdığını göstərməkdir (Адамс Р. 2015).

Daxili nəzarət üst rəhbərliyə hesabat verən Əməliyyatların İdarə edilməsinə cavabdeh olduğu üçün birinci müdafiə xəttinin bir hissəsidir. Daxili audit üçüncü müdafiə xəttinin bir hissəsidir. O, hətta birinci (əməliyyat idarəetmə funksiyası) və ikinci (risk və nəzarət funksiyaları) müdafiə xətlərinin effektivliyini qiymətləndirir. Eyni zamanda, daxili nəzarətdən fərqli olaraq, qiymətləndirmədə müstəqilliyi və obyektivliyi müəyyən dərəcədə qorumaq üçün daxili audit birbaşa Direktorlar Şurasına və xüsusən də Audit Komitəsinə tabe ola bilər. Nəhayət, risklərin idarə edilməsi üçün proqram həllərini nəzərdən keçirərkən, rəhbərlik öz öhdəliklərini yerinə yetirəcəksə, daxili audit və daxili nəzarət arasındakı fərqi başa düşmək daha da vacib olacaq. Nəzərdən keçirdiyiniz proqramın divar kağızlarının unikal ehtiyaclarını nəzərə aldığından əmin olun. Daxili audit sistemi bu gün biznesdə mövcud olan ümumi müdafiədir. Bu zamanət iki hissəyə bölünür: daxili audit və daxili nəzarət. Daxili auditlər biznes sahibləri və ya işçilərin qeyri-rəsmi rəyləridir. Onlar işçilərin işində daxili əməliyyatlar haqqında məlumat verirlər. Daxili nəzarət biznes sahiblərinin, menecerlərin və işçilərin riayət etməli olduğu öz müəyyən edilmiş siyasətləridir. Daxili audit sistemlərində biznes sahibləri tərəfindən aradan

qaldırılmalı olan bir sıra çatışmazlıqlar var. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə daxili audit sistemləri çox geniş ola bilər və daxili audit sistemini zəiflədə bilər. Biznes sahibləri xüsusi biznes problemlərinə diqqət yetirən bir sistem hazırlamağa çalışmalıdırlar. Həddindən artıq çox şöbə və ya biznes funksiyalarını əhatə edən idarəetmə sistemləri şirkətə maksimum dəyər verməyəcək. İdarəetmə sistemləri hər bir şöbə üçün yaxşı müəyyən edilmiş siyasətlər toplusunu ehtiva etməlidir. O, həmçinin biznes menecerlərinə və işçilərinə biznes sahiblərinə diqqətlərini siyasi idarəetmə sisteminin düzgün tətbiqinə kömək etməyə imkan verir. Daxili mühafizə vasitələrinin yaradılması çox vaxt uzun vaxt tələb edir. Biznes sahibləri də iş yerində öyrənmə idarəetmə sistemlərinin çatışmazlığı ilə qarşılaşa bilərlər. Daxili audit nəzarəti də sahibləri və menecerləri dəstəkləmək üçün uzun müddət çəkə bilər. Bir çox təhlükəsizlik tədbirlərinə yenidən baxılması menecerləri və işçiləri nəzarət sistemindən keçməyin yollarını axtarmağa məcbur edə bilər. Bu zəiflik müvafiq biznes təcrübələrini saxlamağa çalışan sahiblər üçün çətin idarəetmə vəziyyətləri yarada bilər. Biznes sahibləri həmçinin sənayenin daxili audit sistemini nəzərdən keçirməyə vaxt ayırmaya bilərlər. Biznes sahibləri şirkətin malik olduğu ən yaxşı daxili nəzarət sistemlərindən xəbərsiz ola bilərlər. Biliyin olmaması biznes və maliyyə məlumatlarını qorumaq üçün effektiv təminatların yaradılmasını çətinləşdirir. Biznes sahibləri öz şirkətləri üçün ən yaxşı daxili audit sisteminin necə yaradılacağını diqqətlə öyrənməlidirlər. Bu zəifliyin qarşısını almaq üçün biznes sahibləri idarəetmə məsələlərində dövlət audit və konsaltinq firması ilə məsləhətləşə bilərlər. Bu insanlar müəyyən növ biznes əməliyyatları üçün ən yaxşı idarəetmə sistemlərini təmin edə bilərlər. Texniki audit sistemlərini başa düşmək çətinidir.

Biznes sahibləri təminatlara uyğun olaraq biznes funksiyalarını yerinə yetirmək üçün menecerlərə və işçilərə etibar etməlidirlər. Bu siyasətlərin əhəmiyyəti ilə bağlı digər insanların maarifləndirilməməsi səmərəsiz biznes əməliyyatları yarada bilər. Biznes sahibləri həmçinin daxili audit nəzarətlərini peşəkar hesablar baxımından izah etməlidirlər. Peşəkar mühasiblər adətən şirkətin fəaliyyətinin kənar auditini aparırlar. Xarici audit adətən şirkətin daxili audit sisteminin ətraflı nəzərdən keçirilməsini əhatə edir. Siyasət və prosedurlar mühasibat uçotu sistemlərinin

davamlılığını təmin etmək üçün kənar nəzarət kimi tətbiq edilir. Mühasibat uçotu dünyasında dəqiqlik və etibarlılıq böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dəqiq qeydlər olmadan, rəhbərlər tam məlumatlı maliyyə qərarları qəbul edə bilməzlər və maliyyə hesabatlarında səhvlər ola bilər. Mühasibat uçotunda daxili nəzarət prosedurlarını yeddi kateqoriyaya bölmək olar, hər biri saxtakarlığın qarşısını almaq və səhvləri problemə çevrilməzdən əvvəl tutmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Vəzifələrin ayrılması mühasibat uçotu, depozitlər, hesabatlar və audit üçün məsuliyyətlərin ayrılmasını əhatə edir. Əlavə məsuliyyətlər ayrılırsa, hər hansı bir işçinin saxtakarlıq etmə ehtimalı bir o qədər az olar. Yalnız bir neçə mühasibat işçisi olan kiçik müəssisələr üçün iki və ya daha çox şəxs arasında vəzifələrin bölüşdürülməsi və ya işçilər tərəfindən kritik tapşırıqların yerinə yetirilməsi eyni məqsədə xidmət edə bilər. Parollar, blokirovkalar və elektron giriş jurnallarından istifadə etməklə mühasibat uçotu sisteminin müxtəlif hissələrinə girişə nəzarət icazəsiz istifadəçilərə sistemdən çıxmağa imkan verir, eyni zamanda səhvlərin və ya uyğunsuzluqların mənbəyini müəyyən etmək üçün sistemin istifadəsini yoxlamağa imkan verir. Güclü giriş izləmə ilk növbədə saxta giriş cəhdlərinin qarşısını almağa kömək edə bilər. Fiziki auditə pul vəsaitlərinin sayı və inventar, materiallar və alətlər kimi mühasibat uçotu sistemində izlənilən hər hansı fiziki aktivlər daxildir. Fiziki hesablama elektron qeyddən yan keçməklə hesab balanslarında gizli uyğunsuzluqları aşkar edə bilər. Pərakəndə satış məntəqələrində nağd pulun hesablanması gündəlik və hətta gündə bir neçə dəfə həyata keçirilə bilər. Inventar kimi böyük layihələr daha az tez-tez, bəlkə də illik və ya rüblük əsasda həyata keçirilməlidir. Audit aşağıdakı mərhələlərdə nəzərdən keçirilən bölmə haqqında həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət məlumatlarını toplamaq üçün müxtəlif audit metodlarından istifadə edir: Planlaşdırma: nəzarət mühitinin ilkin qiymətləndirilməsini hazırlamaq və sahə işinin həcmi müəyyən etmək. Şöbənin məqsəd və vəzifələrini müzakirə etmək, riskləri müəyyən etmək və riskləri azaldan nəzarət tədbirləri. Sınaq üzərində cəmləşməyimizə kömək etmək üçün maliyyə sistemlərindən məlumat çıxarılır. Sahə işi: Müxtəlif seçilmiş əməliyyatları dəstəkləyən təfərrüatları və masanın nəzərdən keçirilməsi prosesi zamanı qeyd olunan elementləri nəzərdən keçirin. Hesabat.

tapşırıq zamanı müəyyən edilmiş potensial risklər və təkmilləşdirmə imkanları barədə departament və universitet rəhbərliyinə rəyin verilməsi. Audit prosesi şöbələrə bütün mərhələlərdə iştirak etməyə imkan verən birgə səydir (Бычкова С.М. 2017).

Departament rəhbərliyi və auditorlar arasında aydın və davamlı ünsiyyətə əsaslanan güclü iş əlaqəsi olduqda bu proses ən yaxşı şəkildə işləyir. Daxili nəzarətin qiymətləndirilməsi: şöbənin daxili nəzarət təcrübəsinin nəzərdən keçirilməsi, maliyyə əməliyyatlarına nəzarətin effektivliyinin qiymətləndirilməsi. Daxili siyasətlərə uyğunluq: universitetin siyasət və prosedurlarına uyğunluğun yoxlanılması. Tənzimləmə Siyasətinə Uyğunluq: Xarici tənzimləmə tələblərinə uyğunluğun yoxlanılması. Proseslərin təkmilləşdirilməsi: Əməliyyatların effektivliyini və səmərəliliyini müəyyən etmək üçün bir iş prosesini qiymətləndirilir.

III FƏSİL. İŞGƏLDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ XİDMƏT MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ AUDİT TƏDQİQATLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Xidmət müəssisələrində auditin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Bu gün müəssisədə mühasibat uçotunun və auditin təşkili informasiya texnologiyalarından istifadə etmədən mümkün deyil. İqtisadi həyatın demək olar ki, bütün sahələrində istehsal, ticarət, xidmət sektorunda çalışan işçilər öz fəaliyyətlərində kompüterlərdən istifadə edirlər. Lakin eyni zamanda, onların heç də hamısı müasir kompüter texnologiyalarının imkanlarını düzgün başa düşmür və onlardan maksimum səmərəli istifadə etməyi bacarmırlar.

İqtisadiyyatda və xüsusən də mühasibat uçotunda informasiya texnologiyalarının yayılması özü ilə genişmiqyaslı inqilabi dəyişiklikləri də gətirdi. İnformasiya sistemləri adi idarəetmə strukturunu dəyişməyə başladı. Əgər əvvəllər menecerin bütün işə nəzarət etmək üçün kifayət qədər biliyə malik olduğuna inanılırdısa, informasiya mühitində hər bir işçinin yalnız ona xas olan spesifik funksiyaları və biliyi var. Bundan əlavə, müxtəlif istehsal sistemlərinin idarə edilməsində əlaqəli informasiya sistemlərindən istifadə vahid biznes təcrübəsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, texnoloji informasiya mühiti daimi iyerarxiyanı məhv edir, onun yerində daha çevik sərbəst strukturlar yaradır.

Kompüter texnologiyası informasiyanın emalının keyfiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Eyni zamanda, kompüterlərdən istifadə mühasibat işçilərinin işinin məzmununu və təşkilini dəyişdirir: ilkin sənədlərin işlənməsi, uçot göstəricilərinin sistemləşdirilməsi, registrlərin və hesabat formalarının doldurulması üçün əl əməliyyatlarının sayı azalır. Mühasibat işi yaradıcı xarakter alır, mühasibat uçotunun təşkilinə və təkmilləşdirilməsinə yönəldilib.

Auditlərin təşkili və aparılması da əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. İndi auditorlar təkcə mühasiblərin işini deyil, həm də kompüter proqramlarında həyata keçirilən məlumatların işlənməsi alqoritmlərinin keyfiyyətini qiymətləndirirlər.

Kompüterlərin istifadəsi audit prosedurlarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bununla belə, nəzarət funksiyalarının avtomatlaşdırılmasının ən çətin olduğunu nəzərə almaq lazımdır. Xidmət müəssisələrində Mühasibat uçotunun kompüterləşdirilməsi özlüyündə sənədlərdə göstərilən təfərrüatların elektron daşıyıcılara düzgün ötürülməməsi, saxta sənədlərin təqdim edilməsi və s. nəticəsində sui-istifadə hallarını aradan qaldıra bilməz. Kompüter vəziyyəti və prosesi həmişə eyni şəkildə qiymətləndirir, ona görə də kompüterlərdən istifadə şəraitində idarəetmə xətalarının olma ehtimalı xeyli aşağıdır. Beləliklə, kompüter proqramı nəzarətin yalnız qərəzsizliyini və dəqiqliyini təmin edir.

Qeydlərin kağız üzərində aparıldığı və auditorun kağız sənədlərin məhv edilməsi, saxtalaşdırılması, dəyişdirilməsi imkanlarını nəzərdən keçirdiyi əl uçotu sistemlərindən fərqli olaraq, kompüter informasiya sistemlərindən (MDB) istifadə şəraitində auditor təhlükəsizlik və etibarlılıq məsələləri ilə məşğul olmalıdır. kompüter mühasibat sistemləri. Auditor mühasibat uçotu ilə bilavasitə əlaqəsi olmayan, lakin nəzarət sisteminin riskinin auditor tərəfindən qiymətləndirilməsinə birbaşa təsir göstərən bir sıra sırf texniki məsələləri yoxlayır. MDB-nin istifadəsi kontekstində müxtəlif növ nəzarət və təşkilati fəaliyyət növlərinin mənalı və subyektləri ilə qarşılıqlı nüfuzu var.

Hətta xüsusi bir termin var idi - kompüter auditi. Kompüter auditi kompüter sisteminin bəzi standart və ya təklif olunan tələblərə uyğunluğunun cari vəziyyətinin qiymətləndirilməsidir. Bu termin kompüter informasiya sistemlərinin ümumi təhlükəsizliyi üzrə mütəxəssislər tərəfindən istifadə olunur.

Keyfiyyətə nəzarət səmərəli və effektiv olmalıdır. Bu, audit xidmətləri bazarının bütün iştirakçılarının auditin yüksək keyfiyyətində maraqlı olması ilə müəyyən edilir. Bu, müştəri tərəfindən audit firmalarının seçilməsi üçün aydın meyarlar və audit firmaları tərəfindən müştərilərin seçilməsi meyarlarının işlənilməsinə imkan verir. Yalnız aydın təşkilatın mövcudluğu və yuxarıda göstərilən meyarlar audit xidmətlərinin keyfiyyətinə effektiv nəzarətə kömək edəcəkdir. Üstəlik, müştəri seçmək meyarları müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən deyil, sahibi tərəfindən müəyyən edilməlidir.

Audit təşkilatlarının işini yoxlayarkən keyfiyyət nəzarətçilərinin daim diqqət mərkəzində olan ən vacib məsələ audit xidmətləri üçün daxili keyfiyyətə nəzarət sistemlərinin mövcudluğunun və effektivliyinin yoxlanılmasıdır.

Keyfiyyətə nəzarət edənlər tərəfindən aparılan auditlər müvafiq mühasibat uçotu sistemi, nəzarət mühiti və fərdi nəzarətlər daxil olmaqla, daxili nəzarət sisteminin komponentlərinin ənənəvi tərifindən kənara çıxmağı zəruri etmişdir.

Birinci komponent - düzgün mühasibat uçotu sistemi - daha geniş şəkildə, yəni kənar istifadəçilər üçün xarici uçot hesabatlarının hazırlanması məqsədləri ilə əlaqəli informasiya sistemləri kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Yoxlanılan obyektin daxili nəzarət sistemində yoxlanılan subyektin nəzarət hərəkətlərinin, habelə onların risklərin qiymətləndirilməsi və minimuma endirilməsi prosesini necə həyata keçirməsinin daxil edilməsi vacibdir.

Bu yanaşma təkcə yoxlanılan subyektin daxili nəzarət sistemini aydınlaşdırmaq və təfərrüatlandırmaq deyil, həm də hər bir komponentin auditin keyfiyyətinə və xarici maliyyə hesabatlarına təsirini müəyyən etməyə imkan verir.

Zənnimizcə, “Daxili Auditin Keyfiyyətinə Nəzarət” standartının tələblərinin necə yerinə yetirildiyini qiymətləndirmək vacibdir, burada tövsiyələri ehtiva edən əlavədə “dövri (ən azı 7 ildə bir dəfə) dəyişiklikləri nəzərdə tutan prosedurların həyata keçirilməsi vacibdir. auditə həyata keçirən rəhbər və rəhbər işçilərin eyni şəxs.”

Audit rəhbərinin və eyni yoxlanılan müəssisənin auditini həyata keçirən rəhbər işçilərin belə nadir hallarda tövsiyə edilən dəyişdirilməsi müştərinin xüsusiyyətlərinin “məşhurluğuna” yanlış inamın inkişafı səbəbindən auditin keyfiyyətinə potensial təsir göstərə bilər. fəaliyyət göstərməsi, onun fəaliyyətinin başa düşülməsi, təşkilatın xüsusiyyətləri və mühasibat uçotunun vəziyyəti. Belə uzun iş müddətində auditorlarla yoxlanılan təşkilatların işçiləri arasında “mehriban, mehriban” münasibətlərin yaranma ehtimalını istisna etmək olmaz. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, standartda yeddi illik müddətin olması məcburi audit prosedurlarının həcmində azalmasına, auditin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə və yoxlanılan subyektin tələbləri təmin etmək öhdəliyinin azalmasına səbəb ola bilər.

Auditi həyata keçirən rəhbərin və əsas işçilərin uzun müddət vəzifədən kənarlaşdırıla bilməməsi əhəmiyyətlik səviyyəsinin və audit riskinin qeyri-dəqiq müəyyən edilməsinə səbəb ola bilər. Bu yanaşma ilə maliyyə hesabatlarının təhrif edilməsinin nə dərəcədə səhvlərin və vicdansız hərəkətlərin nəticəsi olduğunu müəyyən etmək çətindir. Audit qrupunun bütün üzvlərinin və onun rəhbərinin 3-4 il ərzində tədricən rotasiyası daha məqsəduyğun olardı.

Keyfiyyət auditi, bir qayda olaraq, iki halda baş verir:

1) auditor peşəkar təcrübə və digər imkanların olmaması səbəbindən tələb olunan keyfiyyət səviyyəsini təmin edə bilmir; Hər iki halda bu və ya digər auditor təşkilatı, auditor - fərdi sahibkar (bundan sonra - auditor, auditor təşkilatı) ilə işləmək məsələsini həll etmiş sifarişçi müəyyən riski öz üzərinə götürür.

Çox vaxt problem müştəri və auditorun mövzu və müvafiq olaraq müqavilənin dəyəri haqqında fərqli anlayışa malik olmasındadır. Müştəri hesab edir ki, auditor kiçik bir məbləğ üçün audit hesabatı verməklə yanaşı, onu mümkün cəzalardan sığortalamalıdır. Eyni zamanda auditor onun üçün nə ola biləcəyini anlamır. Qeyd etmək lazımdır ki, tənzimləyici orqanlar tərəfindən hesablanmış cərimələrə görə auditor təşkilatının maliyyə məsuliyyəti heç də bütün hallarda baş vermir. Təəssüf ki, audit şirkətlərinin müştəriləri əksər hallarda audit fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericiliklə kifayət qədər tanış deyillər.

Keyfiyyət nəzarət sistemində daxil olan auditin keyfiyyətinin təmin edilməsində ən mühüm addım auditorun müstəqilliyini və peşənin bütün etik standartlarına uyğunluğunu təmin etməkdir. Auditorun müstəqilliyi, ilk növbədə, Beynəlxalq Mühasiblər Peşə Etikası Məcəlləsinə əsaslanan peşə etikası qaydalarına ciddi riayət etməklə təmin edilir. Müvafiq təhsil və ixtisasa malik olmalı, Etika Kodeksinin tələblərinə əməl etməli, Beynəlxalq Audit Standartlarını bilməli, onları tətbiq etməyi bacarmalı və onların pozulmasının qarşısını almalı olan kadrların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi də mühüm cəhətdir.

Mühasibat uçotu və audit qanunvericiliyində islahatların aparılması proseslərini müqayisə etsək, sonuncunun daha çox inkişaf etdiyini görə bilərik.

yavaş-yavaş və bir çox cəhətdən müasir tələblərə cavab vermir. Eyni zamanda, vergi qanunvericiliyində əsaslı islahat aparılır.

Azərbaycanda audit peşəsi üzərində təşkil edilən nəzarət, fikrimizcə, kifayət qədər effektiv deyil və islahatlara ehtiyac duyur. Ölkədaxili nəzarət sisteminin Almaniyada tətbiq olunan qarışıq nəzarət modelinə bənzər şəkildə yenidən qurulması istiqamətində islahatların aparılması və auditorların ictimai təşkilatının (WPK) nəzarəti həyata keçirməsi şərtilə ən məqsədəuyğundur.

Bu prosesin ortaya çıxması bank sistemində Əmanətlərin Zəmanət Fonduna bənzər ixtisaslaşdırılmış fondun yaradılmasını özündə əks etdirir ki, bu fondan investorların və kreditorların zərərlərini tam olmasa da, qismən ödəyir. auditorların yoxlanılan müəssisədə işin vəziyyəti haqqında bilərəkdən yanlış və ya düzgün olmayan nəticələr verməsi nəticəsində zərər çəkmişlər. Eyni zamanda, bu fond “yuxarıdan”, qanunvericilik səviyyəsindən yaradıla və iştirakı məcburi ola bilər və ya “aşağıdan”, yəni birbaşa auditorlar tərəfindən yaradıla və könüllü ola bilər. Hər iki halda fond mənfəətdən auditorlarla doldurulmalı və eyni zamanda, bu fonda ayırmalar çox böyük olmamalıdır ki, auditorları inkişaf etdirmək və işlərinə görə kifayət qədər ödəniş almaq imkanı versin. Audit və audit fəaliyyətini optimallaşdırmaq üçün növbəti addım birbaşa auditorların peşəkar hazırlığı ilə bağlı dəyişikliklər olmalıdır. İndi Azərbaycanda xeyli sayda auditor var ki, əvvəllər mühasib və hüquqşünas olublar və faktiki audit təhsili yoxdur. Bu fakt çox vaxt xüsusi audit biliklərinin olmaması səbəbindən problemlərə səbəb olur. Bu problemin həlli audit təhsili olmayan sertifikatlı auditor adı almaq istəyənlər üçün məcburi audit kurslarının tətbiqində görünür. Bu kurslar Hesablama Palatasının Peşəkar Hazırlıq Komissiyasının rəhbərliyi altında aparılmalıdır. Eyni komissiya ali təhsil müəssisələrində audit fəaliyyətinin müxtəlif istiqamətləri üzrə kurikulumlar hazırlayıb inkişaf etdirilməlidir. Həmçinin, auditin nəzəriyyəsi və təcrübəsi sahəsində auditorlar üçün ən aktual mövzuların və təkmil təlim proqramlarının Audit Palatasının təsdiqinə təqdim edilməsi məqsədəuyğundur. Yerli auditorlar üçün xüsusi proqram təminatının olmaması problemini də həll etmək lazımdır, məsələn, dörd ən böyük beynəlxalq audit şirkəti (Böyük Dördlük) statistik seçmələr aparmağa

imkan verən xüsusi audit proqramlarından istifadə edir, yerli auditorlarda isə bu proqram yoxdur. belə proqramlar hələ. Audit şirkətləri tərəfindən belə ixtisaslaşdırılmış proqramların yaradılması onların yaradılması yüksək məsrəflərə görə olduqca çətinidir və buna görə də bu proqramların yaradılması aqrar-sənaye kompleksinin üzərinə qoyulmalıdır. Verilən problemlərin həlli tam şəkildə, yalnız sıralı və konstruktiv audit islahatları siyasəti aparıldıqda mümkündür. Ən yaxşı nəticənin əldə edilməsi isə yalnız yuxarıda qeyd olunan təkliflər bütövlükdə, audit və audit islahatlarının ümumi proqramı çərçivəsində həyata keçirildikdə mümkündür. Eyni zamanda islahat təkcə yuxarıdan - qanunvericilik səviyyəsindən deyil, həm də aşağıdan - auditorlar və audit şirkətləri səviyyəsindən, onların təklif və tövsiyələri şəklində aparılmalıdır. Auditin keyfiyyətinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətlərindən biri kameral audit metodlarının, daxili standartlar şəklində təqdim olunan işçi sənədlərin işlənilib hazırlanmasıdır. Azərbaycanda audit firmasının xidmətlərinin dəyərinin hesablanması üçün vahid sistem yoxdur, ona görə də auditorlar çox vaxt öz qiymət fəaliyyətlərini işlədirlər. Bu sistem işlənmiş saat sayının və ya yerinə yetirilən işin miqdarının müəyyən edilməsinə əsaslanır. Auditorun xidmətlərinin qiymətləndirilməsində əsas problem onların dəyərinin həddən artıq qiymətləndirilməsi və ya aşağı qiymətləndirilməsinin mümkünlüyüdür və bu, müəyyən dərəcədə müştərini, xüsusən də auditor firması ilə ilk dəfə əlaqə saxladıqda həyəcanlandırır. Həmçinin indi əsas problemlə məsələlərdən biri də qanunvericilərin audit işlənməsini dayandırmaq və ya önəmli dərəcədə azaltmaq, özəl sahibkarları və kiçik özəl firmaları auditdən kənarlaşdırmaq cəhdləri və s.

Audit xidmətləri bazarının konsentrasiyası kifayət qədər böyükdür - onun həcmnin təxminən altmış faizi aparıcı audit şirkətlərinin payına düşür. Azərbaycanda əlliyə yaxın belə şirkət var, lakin bu, 2015-ci ilin avqust aya olan məlumata görə, Azərbaycanda iki mini qeydiyyatdan keçmiş audit qurumlarının ümumi sayının kiçik bir hissəsidir. Bu altmış faizin kifayət qədər böyük bir hissəsinə "Böyük Dördlük" beynəlxalq audit şirkətləri qoparıb - yalnız rəsmi məlumatlara görə, onlar pul baxımından bazarın təxminən otuz faizinə xidmət edirlər. "

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda dörd ən görkəmli auditorlardan başqa, on beşə yaxın başqa audit şəbəkəsi də mövcuddur. İndi, onların ticarət nişanı altında, franşayzing sxemi altında, təsisçiləri əvvəllər qüvvədə olan qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq, ən azı yetmiş faiz Ukrayna auditorları olan firmalar fəaliyyət göstərir. Lakin qlobal tendensiyaları izləyərək, yaxın gələcəkdə bu firmalar ana strukturların tam nəzarəti altında əməkdaşlıqdan biznesə keçəcəklər. İndi Azərbaycanda xarici audit firmalarının fəaliyyətinə onların təsisçisi auditor sertifikatı almaq şərti ilə icazə verilməsi buna şərait yaradır. Bu transformasiyalar nəticəsində, məncə, bazarın əhəmiyyətli hissəsi xarici auditorların nəzarətinə keçəcək. İstənilən halda yerli audit firmaları işsiz qalmayacaq.

Qeyd edək ki, beynəlxalq standart üzrə mühasibat uçotu sahəsində xidmətlərə ehtiyac çoxalır, eyni zamanda, vergi konsaltinqinin həcmi getdikcə azalır - bu fəaliyyət sahəsində şirkətlərin mühasibləri tədricən yorğanı" özlərinin üstünə çəkiblər. Bəzi auditorlar böyük holdinqlərin daxili auditorlarına çevrilirlər. Bu, tam uyğun deyil, çünki auditor müstəqil olmalıdır və bir müştəridən əldə olunan gəlir auditorun ümumi gəlirində böyük pay olmamalıdır. Ancaq bu xidmət növünə indi böyük tələbat var. Audit firmaları arasında müştərilər onların ölçüsünə uyğun olaraq ayrılır: böyük müştərilərə, bir qayda olaraq, iri audit firmaları, kiçiklərə isə kiçik firmalar xidmət göstərir.

Bu, xüsusilə gəlirli bir iş deyil, lakin cari xərcləri ödəməyə və kiçik bir gəlir əldə etməyə imkan verir. Bu kateqoriyaya aid bütün şirkətlərin müntəzəm sifarişləri yoxdur. Yüzə yaxın şirkət formal olaraq mövcuddur, lakin ümumiyyətlə fəaliyyət göstərmir. Bazarın dinamikası elədir ki, əsasən iri şirkətlər artır - onların dövrüyyəsi, müştəriləri və işçi heyəti artır, kiçik firmaların heç də hamısı bazarın çağırışlarına tab gətirə bilmir.

Azərbaycanda kifayət qədər audit mütəxəssisi var - indiyədək üç mindən çox auditor sertifikatı verilib. Ümumilikdə, ilkin hesablamalara görə, sənayedə səkkiz mindən çox mütəxəssis çalışır. Sertifikatlaşdırılmamış auditorların hamısının peşəkar fəaliyyətlə məşğul olmadığından, sertifikatlaşdırılmamışların nisbətini təxmin etmək olduqca çətindir. Audit fəaliyyətinin norma və standartlarını "Auditor

xidməti haqqında” qanuna əsasən, ölkədə audit metodologiyasının işlənilib hazırlanmasına və nəzarətinə məsul olan orqan olan Azərbaycan Hesablama Palatası (APA) müəyyən edir. 2003-cü ilə qədər ölkəmizdə milli audit standartları qüvvədə olub, 2003-cü ilin aprelindən isə APA-nın qərarı ilə beynəlxalq audit və etika standartları qüvvəyə minib. Əvvəlkilərlə müqayisədə yeniləri daha tutumlu, çevik, detallı və müasirdir. Onlar bir sıra məsələləri tənzimləyir - auditorlar, və müştərilər arasında münasibətlərdən tutmuş audit hesabatının verilməsinə və maliyyə hesabatlarının etibarlı qiymətləndirilməsi üçün nümunənin yaradılmasına qədər. Beynəlxalq standartların istifadəsi ideal şəkildə audit xidmətlərinin daha yaxşı təmin edilməsinə töhfə verməlidir və bu, müəyyən nailiyyətdir, çünki hətta bütün Aİ ölkələri bu standartlardan dövlət səviyyəsində istifadə etmirlər.

MDB məkanında biz beynəlxalq audit standartlarını tam tətbiq edən ilk ölkələrdən biriyik. Yeni standartların tətbiqi audit fəaliyyətinin bütün subyektləri üçün məcburidir, lakin standartların praktikada necə istifadə olunduğunu yoxlamaq səlahiyyətinə malik Auditorlar Palatasının komitəsi yalnız bu il yaradılmışdır. Standartların pozulmasına görə Qanun xəbərdarlıqdan tutmuş auditor sertifikatından məhrum etməyə qədər bir sıra tədbirləri nəzərdə tutur. Audit xidmətləri bazarı üçün əsas ixtisaslaşdırılmış qanunvericilik aktı “Auditor xidməti haqqında” Qanundur. Sənəd 1994-cü ildə ümummillə lider tərəfindən qəbul edilib. Audit haqqında qanunun qüvvədə olduğu müddətdə auditorların attestasiyasının keçirilməsi qaydası da dəyişmişdir. Dəyişikliklərdən biri APU-nun qərarı ilə bank auditorlarının sertifikatlaşdırılmasının müstəsna olaraq Ukrayna Milli Bankının (MBU) səlahiyyətlərinə aid edilməsidir. Qiymətli Kağızlar və Fond Bazarı üzrə Dövlət Komissiyası (QKDK) tərəfindən qiymətli kağız emitentlərinə xidmət göstərən auditorların reyestrinə, Maliyyə Xidmətləri Komissiyası tərəfindən isə bank olmayan maliyyə institutlarına xidmət göstərən auditorların reyestrinə nəzarət də tətbiq edilib. Bütün ölkələrdə biznes kommersiya mənfəəti ilə qanunların icrası arasında qarşılıqlı şəraitində inkişaf edir. Düzgün istiqamət seçmək üçün, ilk növbədə, öz işinin vəziyyəti haqqında dəqiq biliyə malik olmaq lazımdır ki, bu da ixtisaslı və müstəqil audit olmadan mümkün deyil. Sahibkarlıq fəaliyyətinin

növlərindən biri - audit kimi həyata keçirilən audit bütün təsərrüfat əməliyyatlarının qanunvericiliyin tələblərinə uyğun həyata keçirilməsinə kömək edir və resurslardan səmərəli istifadəni təmin edir, iqtisadi fəaliyyət riskinin qarşısını alır və azaldır. xarici və mövcud yerli təcrübəni inandırıcı şəkildə təsdiq edir. Bu gün daxili auditin inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirərkən xarici ölkələrin nümunəsinə diqqət yetirmək lazımdır. Dünya təcrübəsində auditin tənzimlənməsinin iki müxtəlif konsepsiyasını ayırd etmək olar. Birinci konsepsiya Avstriya, İspaniya, Fransa, Almaniya və s. kimi Avropa ölkələrində geniş yayılmışdır.

Beləliklə, auditdə dəyişikliklərin zəruriliyi məsələsi son dərəcə müsbətdir. Buna görə də peşəkar auditdə dəyişikliklərin əsas istiqamətlərinə aşağıdakılar daxildir: • auditorların peşəkar səriştəlilik səviyyəsinin artırılması; • audit işlərinin və xidmətlərinin keyfiyyətinə nəzarətin təşkili; • auditin hüquqi sahəsinin inkişafı; • auditorun real peşəkar müstəqilliyinin təmin edilməsi. Bu dövrdə auditin inkişafı əsasən təsdiqləmə xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur, çünki işin ən böyük payı sifarişçi müəssisələrin mühasibat uçotu və maliyyə hesabatları sistemindəki məlumatların etibarlılıq dərəcəsini dəqiq qiymətləndirmək və təsdiqləmək üçün azalır. Audit peşəsində çətin rəqabət şəraiti və “Böyük Dördlüyə” daxil olan audit şirkətlərinin nümayəndəliklərinin auditor xidmətləri bazarına daxil olması Azərbaycan Audit Palatasının Beynəlxalq Audit Standartlarına (BBS) keçid qərarını zəruri edib.

Beləliklə, Azərbaycanda audit fəaliyyətinin inkişaf perspektivləri sistem yönümlü auditə keçidlə, yəni kənar auditorlar öz qiymətləndirmələrini sifarişçi müəssisələrin daxili audit sisteminin nəticələrinə əsaslandıqda belə yanaşma ilə əlaqələndirilməlidir. Daxili auditin inkişafı (xarici audit fəaliyyətinin əsası kimi) və Beynəlxalq Audit Standartlarına keçid üçün keçirilən kursların birləşməsi auditin təkamül nərdivanının növbəti pilləsinə yüksəlməsinə faydalı təsir göstərə bilər.

3.2. Dövlətin həyata keçirdiyi auditin yaxşılaşdırılması yolları

Dövlət pul kisəsinin maliyyə nəzarəti hökumətin əlindədir. İstər siyasətlər, proqramlar, fəaliyyətlər və ya funksiyalar şəklində dövlət müəssisələri, xüsusən də idarəetmə prosesini dəstəkləyən dövlət fondunun toplanması və istifadəsi üçün mühasibat uçotu və hesabatla bağlı rəsmi və sərt olur.

Hazırda hökumətin fəaliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə artır. Hökumətin funksiyalarının və fəaliyyətinin artması müasir cəmiyyətin mürəkkəb təbiətinin nəticəsidir. Hökumətin öz məsuliyyətini yerinə yetirməsi üçün bu təqdirəlayiq məqsədlərə nail olmaq üçün mövcud olan qorxulu resursları idarə etməkdə diqqətli olmaq lazımdır. Asayışı, əmin-amanlığı və sabitliyi qorumaqla yanaşı, hökumət yaxşı yollar, nəqliyyat, portativ içməli su, enerji və s. təmin etmək kimi sosial xidmətlərin göstərilməsi ilə də məşğuldur. Bütün bu xidmətlərə pul (maliyyə) lazımdır. Məqsədlərinə çatmaq üçün gəlir əldə etmək - cəmiyyətdə sosial rifah və harmoniya yaratmaq da hökumətin vəzifəsidir. Maliyyə istehsal zəncirində mühüm resursdur və buna görə də nəticələr əldə etmək üçün ehtiyatla istifadə edilməlidir. Bu müddəa əsasında dövlət sektorunda maliyyə nəzarəti və hesabatlılıq məcburi olur. Bu tədqiqat fəslində dövlət sektorunda maliyyə nəzarəti və hesabatlılıq ilə bağlı hökumətin zəif fəaliyyətinin əsasını (səbəblərini) müəyyən etməyə çalışır. Dövlət qurumları və ya dövlət sektoru maliyyə nəzarətinin xarakteri bir çox cəhətdən özəl sektordan tamamilə fərqlidir. Bir tərəfdən özəl biznes kimi fəaliyyət göstərməli olan dövlət şirkətlərimiz var, ortada bizim yarım dövlət, bir qədər amorf, çox vaxt çatmaq üçün bir-birinə zidd olan məqsədlərimiz, daha sonra isə dövlət mexanizminin özü, o da xidmət avadanlığıdır. Azərbaycanın dövlət sektoru bir sıra problemlərlə üz-üzədir. Bu problemlər xalqın rifahı naminə öz vəzifə və vəzifələrini səmərəli şəkildə yerinə yetirməyə mane olur. Belə məsələlərdən biri də maliyyə nəzarəti və hesabatlılıqdır.

Dövlət sektorunda Xidmət müəssisələrində maliyyə əməliyyatlarını və hesabatlılığı tənzimləyən müəyyən edilmiş qaydaların ciddi şəkildə icrası olmadıqda maliyyə nəzarəti və hesabatlılıq problemə çevrilir. Başqa sözlə, qiymətləndirmənin əsaslandırılmaması, ayrılan vəsaitlərin istifadəsinə və xərclənmə müddətinə nəzarət,

hesabın yoxlanılması bu araşdırmaya səbəb olan problemlərdir. Hökumətlərdə maliyyə bazarlarını və şirkətləri tənzimləyən və nəzarət edən bir çox qurum var. Bu agentliklərin oxşar məqsədlər üçün işləyərkən bir-birindən müstəqil hərəkət etmələrinə imkan verən xüsusi öhdəlikləri var. Bu agentliklərin bəzilərinin effektivliyi və hətta zəruriliyi ilə bağlı fikirlər müxtəlif olsa da, onlar bir məqsəd nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır və çox güman ki, bir müddət sonra olacaq.

Çünki dövlət sektorunun uğuru ilk növbədə onun xidmətləri uyğun şəkildə uğurla təqdim etmək bacarığı ilə ölçülür. Dövlət sektorunun audit fəaliyyətinin maliyyə və proqramlara uyğunluğunu, effektivliyini, səmərəliliyini qiymətləndirmək səlahiyyəti və səriştəsi olmalıdır. Bundan əlavə, auditorlar vətəndaşlara xidmət etdiyi üçün dövlət sektorunun əsas dəyərlərini də qorumalıdır. Bir neçə il əvvəl əməliyyatları tədqiq edərkən auditorlar yalnız maliyyə və biznes fəaliyyətlərinə diqqət yetirirdilər və onlara çox vaxt lobya sayğacları kimi baxırdılar.

Agentin rolu hələ də vacib olsa da, auditorun işi indi yeni ölçü götürüb və auditor təşkilatın missiyasını yerinə yetirmək üçün yeni ideyalar və yanaşmalar təklif edərək məsləhətçi kimi çıxış edir. Auditorlar idarəetmənin bir çox sahələrindən xəbərdar olmalıdırlar. Bəzi hallarda onlar rəhbərlikdən müstəqildirlər və rəhbərliyin iştirakı və müdaxiləsi olmadan yoxlanılan fəaliyyətə əsasən proqram seçirlər. Həmin, hökumətə əməliyyatların auditinə obyektiv baxmağa və qanunverici orqandan, eləcə də asılılıq olmadan hesabat verərək, onu "olduğu kimi adlandırmağa" imkan verir. Eyni zamanda, peşəkar audit standartlarını rəhbər tutaraq, peşəkar dövlət auditorudur. Fərdlərin və ya təşkilatların dövlət auditorları qanunlara, qaydalara və qaydalara uyğunluğu müəyyən etmək üçün özəl müəssisənin nəzarətini yerinə yetirirlər. Özəl auditorlar hökumət tərəfindən işləyən menecerlər üçün maliyyə hesabatları və ya proqramın və ya funksiyanın bu iki amilin ehtiyacından irəli gələn digər aspektləri haqqında hesabat verirlər. Birincisi odur ki, rəhbərlik onun əməkdaşlarının hər şeyi düzgün etdiyini, müəyyən edilmiş siyasət və prosedura əməl etdiyini bilmək istəyir (Адамс Р. 2015).

İkincisi, ictimaiyyətin dövlət idarəçilərinə həvalə edilmiş pullarının olduğunu və onlardan düzgün və qanuna uyğun istifadə edildiyini bilməyə ehtiyacı və hüququ var. Camaat bilmək istəyir ki, pul həm qənaətcil, həm də səmərəli istifadə olunur. Özəl sektorda balans və mənfəət hesabatı güclü hesabat alətləridir. Özəl sektorda bir təşkilatın gəlirli hissəsi yoxdursa, bu, iflasa və biznesdən uzaqlaşdırılmağa səbəb olacaq. Hökumətlər isə qazanc əldə etmək üçün işləmirlər. İflas mümkün olsa da, nadir hallarda olur və bir çox dövlət proqramları bunu faydalı hesab edir. Beləliklə, bir çox məqsədlərə xidmət edən hesabat prosesində müxtəlif auditorlara təcili ehtiyac var. Bu məqsədlərə aşağıdakılar daxildir: öz öhdəliklərini yerinə yetirməkdə rəhbərliyə kömək etmək. Dövlət menecerlərinin fəaliyyəti haqqında ictimaiyyətə hesabat vermək. Verilmiş vəsaitlərin istifadəsi barədə hökumətin digər səviyyələrinə hesabat vermək. Fəaliyyət hesabatı və hökumətin maliyyə vəziyyəti. Auditora verilən məlumatların etibarlılığı təşkilatın rəhbərliyi tərəfindən tənzimlənir. O, həm də başqa bir həyati funksiya kimi xidmət edir. Proqramın, funksiyanın və ya fəaliyyətin nəzərdən keçirilməli olduğunu və hər zaman daxili nizam-intizamı təmin etməklə və pozuntuları minimuma endirmək üçün çalışmaqla işçilərə inanılmaz təsir göstərdiyini bilmək. Daxili auditorlar adətən təşkilatın idarə olunması ilə bağlı dövlət təşkilatına hesabat verirlər. Onların əsas vəzifəsi onun inkişafına kömək etmək, yaxşı daxili nəzarət sistemlərini təmin etməkdir. Hökumətin xarici auditorlarının bir neçə növü var.

Onlardan biri hökumətdə müstəqil struktur audit bölməsidir. Məsələn, dövlət auditoruna hökumətin bütün proqramlarının, funksiyalarının, fəaliyyətlərinin və maliyyə sənədlərinin seçilmiş rəsmi auditini aparmaq tapşırıla bilər. Hökumət auditoru bütövlükdə hökumətin daxili orqanıdır, ictimaiyyətə hesabat vermək üçün qanunverici orqandır və yoxlanılan təşkilatın şöbəsi və ya orqanından kənarıdır. Auditorlar xərclər haqqında ictimaiyyətə hesabat vermək üçün əsas vasitələrdir. Bundan əlavə, onlar hökumətə auditin bir hissəsi kimi proqram menecerlərinin fəaliyyətini necə təkmilləşdirməyi tövsiyə edə bilərlər. Dövlət proqramları və fəaliyyətləri mürəkkəb xarakter daşdığından bu gün hökumət üçün kənar

menecerləri, özəl sektor auditorlarını işə götürmək, onların proqramlarının bəzi aspektlərini qiymətləndirmək faydalı hesab olunur.

Bundan əlavə, özəl sektorun auditorları tez-tez hökumətin maliyyə hesabatlarına rəy vermək üçün çağırılır. Peşəkar audit müəyyən audit standartlarını rəhbər tutur. Daxili auditorların subyektivi olan iki əsas standart, hökumətin daxili audit üzrə peşəkar təcrübəsi Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının daxili auditorlar haqqında dərc etdiyi standartlar, habelə Hesablama Palatasının dərc etdiyi dövlət audit standartlarıdır. Hər bir standartlar toplusunda auditorların peşəkar keyfiyyətlərinə, audit söylərinin keyfiyyətinə və peşəkar və mənalı bildirişlərin xüsusiyyətlərinə diqqət yetirən bəzi əsas anlayışlar mövcuddur. Daxili audit üçün peşəkar təcrübə standartları aşağıdakılardır: Daxili audit funksiyasının audit fəaliyyətindən müstəqilliyi və daxili auditorların obyektivliyi. Daxili auditorların biliyi və onların həyata keçirməli olduqları peşəkar yanaşma. Daxili audit işinin həcmi. Daxili Audit Departamentinin Aparatı. Audit birgə zəruri bacarıqlara malik olan işçilər tərəfindən həyata keçirilir. Dəstək auditorların müstəqilliyidir. Auditlərin planlaşdırılmasında və aparılmasında və nəticələrin hesabatında tətbiq olunan standartlara əməl olunur. Audit təşkilatı adekvat daxili keyfiyyət nəzarət sistemində malikdir. Audit Təşkilatı kənar keyfiyyət nəzarət yoxlamasından keçir. Daxili Auditorların Peşəkar Təcrübəsi Standartları hökumət və özəl sektorun daxili auditorlarına şamil edilir. Qanunvericiliklə bəzi auditlər üçün dövlət audit standartları tələb olunur və dövlət və yerli hökumət təşkilatları tərəfindən qəbul edilir, çünki müvafiq audit təlimatı audit hesabatının hazırlanması və auditin keyfiyyəti üçün kifayət qədər genişdir.

Hər iki standartda bir neçə mühüm anlayışlar təcəssüm olunur. Hesabatlılıq birinci anlayışdır. Daxili audit standartlarına gəldikdə, həm Direktorlar Şurası, həm də rəhbərlik daxili nəzarətin təşkili və icrası sistemlərinin adekvatlığına və effektivliyinə görə məsuliyyət daşıyırlar. Dövlət Xidmət müəssisələrində audit standartlarına uyğun olaraq dövlət proqramını, fəaliyyət və funksiyalarını idarə edən vəzifəli şəxslər və işçilər öz fəaliyyətləri barədə ictimaiyyətə hesabat verməlidirlər. Baxmayaraq ki, menecerin məsuliyyəti həmişə qanunla müəyyən olunmur. Lakin

məsuliyyətin tərifi biznes və hökumətin böyüməsi və mürəkkəbliyi ilə genişləndi və idarəetmə hesablarının auditinin və hesabatların əhatə dairəsi onun daxilində genişləndi.

Yuxarıda göstərilən məsələlərə əlavə olaraq, dövlət sektorunun maliyyəsindəki digər problem sahələrinə aşağıdakılar daxildir:

- Dövlət məmurlarının və qurumlarının saxtakarlıq hərəkətləri.
- Qanuni tələblərə uyğun olaraq düzgün mühasibat uçotunun aparılmaması.
- Hər bir bölmədə qeyri-adekvat daxili sistem.

Tədqiqatın məqsədlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar: -Dələduzluğun yoxlanılması yollarını müəyyən etmək. - Maliyyə qaydalarına riayət edilməsinin hökumətə öz məqsəd və vəzifələrinə nail olmaqda necə kömək edə biləcəyini müəyyənləşdirin. - Xidmət müəssisələrində Maliyyə məlumatlarının qeydə alınması və əldə edilməsi üçün standart və müvafiq maliyyə sistemini yaratmaqdır.

3.3. Müəssisədə bütün növ resurslardan istifadənin qiymətləndirilməsində istifadə olunan analitik prosedurların təkmilləşdirilməsi

Analitik prosedur həm maliyyə, həm də qeyri-maliyyə məlumatları arasında real əlaqələri təhlil etməklə maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsidir. Analitik prosedurlara həmçinin digər müvafiq məlumatlarla uyğun gəlməyən və gözlənilən performansdan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən dəyişikliklərin və əlaqələrin araşdırılması daxildir. Analitik prosedurlar, məqsədi mühasibat uçotu və ya maliyyə hesabatlarında məlumatların düzgünlüyünü, düzgünlüyünü və etibarlılığını sübut etmək olan audit prosedurlarıdır.

Bu prosedurlar maliyyə hesabatlarının elementləri arasında əlaqələri və meylləri sistemativ şəkildə tədqiq etməkdən və müqayisə etməkdən, gözlənilən əlaqələr və tendensiyalara nisbətən əhəmiyyətli dalğalanmaları və meylləri tədqiq etməkdən ibarətdir. Ziddiyyətli münasibətləri və tendensiyaları araşdırmaq lazımdır. Məsələn: Auditor əhəmiyyətli nisbətləri araşdıraraq şirkətin maliyyə hesabatlarını təhlil edir. Onun öyrəndiyi amillərdən biri kimi ümumi mənfəəti götürək. Şirkətin ümumi mənfəət əmsalı 2009-cu ildə 25 faiz, 2008-ci ildə isə 24,5 faiz təşkil edib. İki

illik ümumi mənfəət arasında heç bir ciddi dəyişiklik olmadı. Bununla bağlı hər hansı digər sübutların mövcud olduğunu fərz etsək, maliyyə hesabatlarında olan məlumat kifayət qədər tam və etibarlı hesab olunur və əlavə araşdırmaya ehtiyac yoxdur. Analitik prosedurlar mahiyyəti üzrə prosedurlar hesab edilir. Əhəmiyyətli prosedurlar hesabların tamlığına, düzgünlüyünə və etibarlılığına dair sübutlar toplayan auditor tərəfindən həyata keçirilən fəaliyyətlərdir. Təsdiqləmə prosedurundan, fiziki müayinədən və kənar təsdiqdən fərqli olaraq, analitik prosedurlar əməliyyatın məbləği və ya qalığı haqqında birbaşa sübut təqdim etmir. Nə qədər pul tələb olunduğu və ya məntiqi planlaşdırma ilə bağlı şərh vermək ehtimalı daha çoxdur. Analitik prosedurlara aşağıdakı addımlar daxildir: 1. Ehtimal Bu mərhələdə rəqəmlərin maliyyə hesabatlarında necə görünməsi ehtimalı formalaşır, bu proses maliyyə hesabatları və ya ehtimal edilən əlaqələri müqayisə etməklə razılaşdırıla bilər (nisbət təhlili). 2. İdentifikasiya. Bu addım faktiki və gözlənilən məlumatlar arasında əhəmiyyətli fərqləri müəyyən etməyi əhatə edir. 3. Xüsusi dəyişikliklərin qavranılması. Dəyişiklik hesablanıbsa və əhəmiyyətli dəyişikliklər müəyyən edilərsə, auditor müəyyən edilmiş dəyişiklikləri izah etmək üçün rəhbərliklə məsləhətləşməlidir. Bu vaxt peşəkar skeptisizm yanaşmasını tətbiq etməlidir və buna görə də əmsallar gözlənilənlərə yaxın olsa belə, sübut ağlabatan olmalıdır. 4. Sonrakı prosedurların tətbiqi. Əgər auditor və ya rəhbərlik dəyişikliyi əhəmiyyətli hesab etmirsə, onlar, məsələn, inventar və ya fakturaları yoxlamaq yolu ilə araşdırmaya davam edirlər. Məsələn: Şirkətin 2009-cu il büdcəsində xalis gəlir 15 faiz müəyyən edilmişdir.

Auditorlar gözlənilən nəticələrin 3%-dən çox əhəmiyyətli fərq hesab edirlər. Burada həmin il üçün xalis mənfəəti (vergiyə cəlb olunan) 10 faiz təşkil etmişdir. Ona görə də auditorlar 5 faiz fərqi anormal hesab edirlər. Buna görə də, auditorlar uyğunsuzluğun səbəbini müəyyən etmək üçün araşdırmaları davam etdirməli və əlavə yoxlamalar aparmalıdırlar. Bu məqsədlə, müvafiq fərqlərin səbəbini müəyyən etmək üçün alış, satış, fərdi xərclər və qarışıq gəlirlərin ətraflı təhlilini aparmalıdırlar.

Ümumiyyətlə, analitik prosedurlardan qeyd edilən məqsədlər üçün istifadə olunur: 1. Riskin qiymətləndirilməsi prosedurları Audit strategiyasını müəyyən etmək üçün müəssisə və onun ətraf mühiti haqqında anlayış əldə etmək üçün analitik prosedurlardan risklərin qiymətləndirilməsi prosedurları kimi istifadə oluna bilər; və bu prosedurlar auditora riskə cavab tədbirlərinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində, məsələn, sonrakı audit prosedurlarının xarakterini, zamanını və həcmi müəyyən etməkdə kömək edir. Prosedurların istifadəsi müştərinin ölçüsündən və ərazinin mürəkkəbliyindən asılı olaraq çox dəyişir. Məsələn: iki məsələni götürün və onları X və Y kimi etiketləyin. X şirkəti kiçik şirkətdir, ona görə də bu təşkilat üçün auditorun istifadə etdiyi prosedurlara Y Şirkəti baş kitabdan istifadə etməklə keçən ilki və cari maliyyə hesabatları arasında dəyişikliklərin yoxlanılması daxil ola bilər. böyük bir şirkət , buna görə də, prosedurlar rüblük maliyyə hesabatlarının intensiv nəzərdən keçirilməsini ehtiva edir.

Hər iki müəssisəyə tətbiq edilən prosedurlar əlavə sorğular və effektiv planlaşdırmada əsas rol oynaya bilər. 2. Əhəmiyyətli Prosedurlar Auditor, təsdiqləmə səviyyəsində əhəmiyyətli təhrif riskini azaltmaq üçün təfərrüatların yoxlanılmasından daha effektiv olduqda, mahiyyəti üzrə prosedurların tətbiqi daha effektiv olarsa, icra edə bilər. Məsələn, ödənilən ümumi əmək haqqının işçilərin sayı ilə müqayisəsi fərdi əməliyyatların yoxlanılması zamanı müəyyən edilməyən qeyri-rəsmi ödənişləri əks etdirə bilər. Auditor auditin sonunda və ya ona yaxın müddətdə maliyyə hesabatlarının düzgünlüyünə və ədalətliliyinə dair ümumi rəy formalaşdırmağa imkan verəcək analitik prosedurları tətbiq etməlidir. Müəssisənin əhəmiyyətli əmsalları eyni sənayedə olan əmsallar ilə və ya orta sahə göstəriciləri ilə müqayisə edilə bilər. Ümumi yoxlama mərhələsində analitik prosedurlar əvvəllər müəyyən edilməmiş və əlavə sübuta ehtiyac olan hər hansı qeyri-adi və ya gözlənilməz hesabları və ya əlaqələri müəyyən etməyə kömək edə bilər. Maliyyə əmsalları maliyyə məlumatlarının müxtəlif elementləri arasında qarşılıqlı əlaqəyə diqqət yetirir. Onlar münasibətləri təkcə iqtisadi sfera, müəssisə daxilində deyil, həm də bir iqtisadi sahəni, müəssisəni digəri ilə müqayisə etməyə imkan verir. Bu müqayisə üsulu iqtisadiyyatın sektorunun, müəssisənin həcmindən asılı deyildir.

İqtisadi rayon birbaşa müəssisənin daha böyük və ya daha kiçik, hətta başqa fəaliyyət sahəsində olduğu başqa (və ya qrup) iqtisadi rayonla müqayisə oluna bilər. Maliyyə hesabatı əmsallarının təhlili xam rəqəmlər deyil, müqayisə üçün əsas verir. Bununla belə, mütəmadi olaraq təhlil edilməyən və iqtisadiyyatın digər sahələri, müəssisələr ilə müqayisə olunmayan göstəricilər, bir qayda olaraq, iqtisadiyyatın təhlil edilən sektoru, səhiyyə və müəssisənin gələcəyi üçün az fayda verir. Aşağıda auditorlar tərəfindən tez-tez istifadə olunan əsas əmsallardan bəziləri verilmişdir: Ümumi Marja Nisbəti = $\frac{\text{Ümumi Mənfəət/Satış Gəliri}}{\text{Satış Gəliri}} \times 100$. Bu nisbət aşağıdakılardan təsirlənə bilər: - Qiymətdə və satışların qarışığında dəyişikliklər; - alışırlar nəticəsində ümumi mənfəətin dəyişməsi, yəni alış xərclərinin artması və ya azalması; - digər birbaşa xərclərdə dəyişiklik. Ümumi mənfəətin qeyri-adi artımı auditora bunlara diqqətli olmağa əsas verir: - həddindən artıq satış; - real həyatdan daha az alış göstərmək; - digər birbaşa xərclər reallıqdan azdır; - Yanlış inventar hesablamaları. Ümumi marja nisbətində əhəmiyyətli bir azalma olduqda, bunun əksindən şübhələnmək üçün əsas var. Satışın faizi kimi müəyyən xərclər = $\frac{\text{Müəyyən xərclər}}{\text{Satış Gəliri}} \times 100$. Bu nisbətdə hər hansı bir az azalma və ya artım auditorun bu növ xərclərin düzgünlüyünə inamını şübhə altına alır. Cari likvidlik nisbəti = $\frac{\text{Cari aktivlər}}{\text{Cari öhdəliklər}}$. Bu nisbət cari aktivlərin ödəniş müddəti ərzində cari öhdəlikləri ödəmək üçün kifayət qədər pul vəsaiti yarada bilib-bilmədiyini müəyyən edir. Cari əmsalın artması ehtiyatların, pul vəsaitlərinin və ya debitor borclarının artmasını göstərir. Bu, şirkətin böyüməsi, ticarət problemləri və səhmlərini sata bilməməsi ilə bağlı ola bilər. Bu artım həm də ticarət ödənişlərinin və digər cari öhdəliklərin azalması ilə bağlı ola bilər.

Ani likvidlik əmsalı = $\frac{\text{Dövriyyə aktivləri} - \text{səhmlər}}{\text{Cari öhdəliklər}}$ qısamüddətli öhdəliklər Ümumiyyətlə qəbul edilir. səhmləri tez satmaq çətindir. Buna görə də, ehtiyatlar daha məntiqi olaraq maliyyə aktivlərinə çevrilə bilən aktivlərin qiymətləndirilməsinə daxil edilmir. Bu əmsal müəssisənin ehtiyac olduqda cari aktivlərin cari öhdəliklərini ödəmək üçün kifayət qədər pul vəsaiti təmin edib-etmədiyini müəyyən edir. Ehtiyatların dövriyyəsi = $\frac{\text{Satışın dəyəri}}{\text{Ehtiyat (illik)}}$

İnventar dövriyyəsi nisbətini və əksinə hesablamaqla, inventarın anbarda saxlandığı günlərin sayını tapa bilərsiniz.

İnventar günü = $\text{İnventar} / \text{Satış dəyəri} \times 365$ gün
İnventar günlərinin sayı çox olduqda, anbarda o qədər çox şey var ki, onları satmaq çətinidir. Bu halda ehtiyat smetası diqqətlə araşdırılmalıdır. Orta İnkassasiya Müddəti = $\text{Debitor borcları} / \text{Kredit üzrə Satışlar} \times 365$ gün
Orta İnkassasiya Müddəti müştərinin kredit ödənişini həyata keçirməsi üçün tələb olunan günlərin sayıdır. Bu nisbət orta debitor borclarından istifadə etməklə hesablanı bilər. Bu halda nisbət adi alıcının borclarını ödəməli olduğu günlərin sayını göstərir. Orta Ödəmə = $\text{Kredit borcları} / \text{Kredit üzrə alış} \times 365$ gün
Orta Ödəmə biznesin hesabları ödəməli olduğu günlərin sayını göstərir və aşağıdakı kimi hesablanır. Bu nisbət həm də orta kreditor borclarından istifadə etməklə hesablanı bilər. Bu halda, bu nisbət bir şirkətin hesabları ödəməsi üçün orta hesabla gün sayını göstərəcəkdir. Öhdəliklərin Kapitala nisbəti = $\text{Borc} / (\text{Borc} + \text{Kapital}) \times 100$
Öhdəliklərin Kapitala nisbəti = $\text{Ümumi Uzunmüddətli Borc} / \text{İstifadə olunan Kapital} \times 100$
Bu nisbət borc və kapital arasındakı nisbəti təmsil etdiyi üçün müəssisənin riskini və davamlılığını ölçür. Öhdəliklərin kapitala yüksək nisbəti şirkətin yüksək faiz dərəcələri ilə borclarını ödəməli olduğunu göstərir. Səhmdarların gəlirləri minimaldır və bu gəlirlər dərhal dəyişə bilər. Öhdəliklərin kapitala nisbəti yüksək olduqda, biznes faizləri ödəməkdə çətinlik çəkə bilər. Dividend ödəmə nisbəti = $\text{faiz və vergisiz gəlir} / \text{dividendlər}$
Dividend ödəmə əmsalı biznesin neçə dəfə dividend ödəyə biləcəyini göstərir. Bu nisbət artmağa meyillirsə, bu o deməkdir ki, biznes dividend gəlirindən daha az ödəyir və daha çox investisiya edir. Biznes. Dividendlərin ödənilməsi nisbətini artırması şirkətin daha çox qazancını biznesə qoyduğunu göstərir. Faiz nisbəti = $\text{Faiz və qeyri-vergi gəliri} / \text{Faiz xərcləri}$
Faiz dərəcəsi biznesin faiz ödəmə qabiliyyətinin ölçüsüdür. Bu, şirkətin neçə dəfə faiz ödəyə biləcəyini göstərir. Nisbət nə qədər yüksək olsa, şirkət sabit faiz dərəcəsinin xərclərini bir o qədər yaxşı ödəyə bilər. Faiz ödənişlərinin artması müəssisənin qeyd olunan faiz xərclərini ödəmək üçün yaxşı vəziyyətdə olduğunu göstərir. Yüksək faiz ödənişləri borc sahibləri kreditorlar və təminatlı kreditorlar üçün daha uyğundur. İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə xidmət

müəssisələrində Auditor mənfəətin dəqiq hesablanması və heç bir məsrəflərin nəzərdən qaçırılmamasını təmin etməlidir. Yalnız bundan sonra auditor faiz artımının düzgün olduğuna əmin ola bilər. Bildirmək lazımdır ki, əmsalın Xidmət müəssisələrində auditin vahidi üçün dəqiq dəyər olmur. Verilmiş nisbət üçün dəyərin çox yüksək, çox aşağı və ya normal diapazonda olması analitik nöqtəyindən nəzərdən və biznesin xarakterindən asılıdır. Həmçinin, maliyyə əmsalları yalnız seçilmiş bir standartla, məsələn, başqa sənayenin tendensiyası və ya nisbət meyli ilə müqayisə edildikdə vacibdir (Auditin mahiyyəti, əhəmiyyəti və ümumi vəzifələri. investaudit.az).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqatlar sayəsində bir sıra elmi-praktik nəticələr əldə edilmiş, yeni yanaşmalar verilmiş, xidmət təşkilatlarında özünü yeni nəzarət növü kimi təsdiqləyən daxili auditin daha da inkişafı üçün dəyərli təklif və tövsiyələr verilmişdir. . Təsərrüfat subyektlərində daxili auditin maliyyə nəzarətinin azad və ən mütərəqqi növü kimi formalaşması Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra başlanmış və qısa müddətdə yeni fəaliyyət sahəsi kimi formalaşmışdır.. Xidmət təşkilatlarında daxili auditin formalaşmasının əsas mərhələləri, habelə müasir şəraitdə işlənmiş əsas nəzəri konsepsiyalar tədqiq edilmişdir ki, bu da bu fəaliyyət növünün xarakterində baş verən dəyişikliklərin qanunauyğunluqlarını müəyyən etməyə imkan vermişdir.

Hazırda səmərəli fəaliyyət göstərə bilən daxili nəzarət probleminin aktuallığına baxmayaraq, o, həm elmi baxımdan, həm də onun praktiki həyata keçirilməsi baxımından tam anlaşılmaz vəziyyətdə qalır. Daxili audit xidmətinin uğuru sahibkarın daxili nəzarətlə bağlı seçdiyi mövqedən asılı olacaq, yəni rəhbərlik təşkilatın idarə edilməsində daxili nəzarətin vacibliyini yaxşı başa düşsə, xidmətin mövqeyi bir o qədər yaxşı olar.

Hazırda müəssisələrdə daxili audit funksiyalarının həyata keçirilməsində mühasibat uçotu məlumatlarından tam istifadə olunmur, digər tərəfdən mühasibat uçotunda daxili audit düzgün qeyd olunmur. Mövcud vəziyyət idarəetmə məlumatlarının keyfiyyətinin qeyri-kafi olması, habelə iqtisadi idarəetmə üsulları sisteminin inkişaf etməməsi, ayrı-ayrı müəssisələrin idarə edilməsinin çox vaxt kifayət qədər ixtisaslaşmamasının nəticəsidir.

Belə ki, daxili auditorların təsərrüfat subyektlərinin və onların bölmələrinin rəhbərlərindən bilavasitə asılı olmamasını və ya onlara əməl edilməməsini müəyyən edən qanunvericilik normaları və ya etik normalar mövcud deyil.

Ona görə də biz işğaldan azad edilmiş ərazilərdə xidmət müəssisələrində audit xidmətində aşağıdakı əsas vəzifə və funksiyaların gücləndirilməsini təklif etdik:

- daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;

- risklərin qiymətləndirilməsi metodologiyasının və risklərin idarə edilməsi prosedurlarının tamlığının və effektivliyinin yoxlanılması;

- verilənlər bazalarının bütövlüyünə nəzarət etmək və onları icazəsiz daxil olmaqdan və ya istifadədən qorumaq, habelə avtomatlaşdırılmış informasiya sistemindən istifadəyə daxili nəzarət sisteminin etibarlılığını, o cümlədən gözlənilməz hadisələr zamanı tədbirlər planının mövcudluğunu aydınlaşdırmaq;

- mühasibat uçotunun düzgünlüyünün, tərtib edilməsinin, məlumatların işlənməsi;

- aktlara uyğun olaraq dövlət orqanlarına təqdim edilmiş digər məlumatların etibarlılığının, tamlığının, obyektivliyinin və vaxtında təqdim edilməsinin yoxlanılması;

- əmlakın mühafizəsini və ona sərəncam verilməsini təmin etmək üçün istifadə olunan üsulları nəzərdən keçirmək;

- davam edən əməliyyatların iqtisadi məqsədəuyğunluğunun dəyərləndirilməsi;

- daxili sənədlərin qanunvericiliyə və özünütənzimləmə təşkilatlarının standartlarına uyğunlaşdırılması;

- yaradılmış sistemlərin qanunvericiliyin tələblərinə, peşə davranış qaydalarına, daxili sənədlərdə seçilmiş digər məsələlərə uyğunluğunun yoxlanılması, kadrların idarə olunması vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.

“Auditor xidməti haqqında” qanunun maddəsinə aşağıdakı məzmununda yeni abzas əlavə etmək lazımdır: “Daxili audit təsərrüfatdaxili maliyyə nəzarətinin əsas hissəsidir və təsərrüfatdaxili maliyyə nəzarəti orqanları vasitəsilə yerinə yetirilir. təsərrüfat subyektlərinin. Bu orqanlar ilə auditorlar (müstəqil auditorlar) arasında münasibətlər qüvvədə olan qanunvericiliklə, habelə auditor (müstəqil auditor) ilə yoxlanılan subyekt arasında müqavilə qaydalarına dair münasibətlər müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə aşağıdakı əhatədə yeni “İqtisadidaxili maliyyə nəzarəti” maddəsinin daxil edilməsini təklif edirik. Aşağıdakı dörd məqamı bu işə daxil etməyi məqsədəuyğun hesab edirik: • təsərrüfat əməliyyatlarının qanuniliyini, mühasibat uçotunun və vergi hesabatlarının etibarlılığını təsdiq etməyə, təsərrüfat subyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin

iqtisadi məqsədəuyğunluğunu təhlil etməyə yönəldilmişdir. • təsərrüfatdaxili maliyyə nəzarəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Daxili maliyyə nəzarəti orqanlarına təsərrüfat subyekti üçün xüsusi olaraq yaradılmış təftiş komissiyası (təftişçi) və daxili nəzarət xidmətinin struktur bölmələri daxildir. Daxili maliyyə nəzarəti orqanlarının yaradılması təsərrüfat subyektinin səlahiyyətli idarəetmə orqanlarının qərarına əsasən həyata keçirilir və mövcud qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda məcburidir. • təsərrüfat subyektinin daxili maliyyə nəzarəti orqanları bütün növ maddi, maliyyə və əmək ehtiyatlarının təhlükəsizliyinə və səmərəli istifadəsinə sistemli və tam nəzarət edir. Daxili maliyyə nəzarəti orqanlarının nəzarət prosedurlarının tərkibi, müddəti, tezliyi və digər tədbirləri qüvvədə olan qanunvericilik, təsərrüfat subyektinin daxili sənədləri, daxili audit qaydaları (standartları), daxili auditin beynəlxalq standartları əsasında müəyyən edilir. • Şirkətdaxili maliyyəyə nəzarət Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçirilən kənar auditə əvəz etmir.

Daxili maliyyə nəzarəti orqanlarının və dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətində yoxlamaları (kənar audit) həyata keçirən təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqə mövcud qanunvericilik və təsərrüfat subyektinin daxili sənədləri ilə müəyyən edilir. Fikrimcə, qanunvericiliyə iri və orta sahibkarlıq subyektlərində daxili nəzarət qanunvericiliyin monitorinqinin əsas fəaliyyətlərini müəyyən etməklə, mövcud qanunvericiliyə bəzi əlavələrin edilməsi məqsədəuyğun olardı. Eyni zamanda, “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa “Qeyri-dövlət maliyyə nəzarəti (nəzarət büdcə idarələrinin ixtisaslaşdırılmış struktur bölmələri tərəfindən həyata keçirilir)” məzmunlu yeni maddənin əlavə edilməsini tövsiyə edirik.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Auditor xidməti haqqında”(1994.) Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Bakı, Elm.
2. “Azərbaycan Respublikası Auditor Palatası haqqında Əsasnamə”, 1995.
3. Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin bülletenləri. 97 səh.
4. Azərbaycan Respublikasında audit sisteminin islahatı Konsepsiyası, Bakı, 2001.
5. Azərbaycan Respublikasının “Daxili audit haqqında” Qanunu, Bakı, 2007.
6. Azərbaycan Respublikasının “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunu, Bakı, 2004.
7. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995.
8. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Bakı, “Hüquq nəşriyyatı”, 2000, 335 səh.
9. Azərbaycanda audit: təşəkküldən inkişafa doğru (1996-2001-ci illər). Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının nəşri, 2002, Bakı .
10. Azərbaycanın Milli audit standartları, Bakı, “Nağıl evi”. 2004, 287 səh.
11. Abbasov İ.M. (2013), Audit, dərslik, Bakı, Elm, 254 səh.
12. Audit, dərs vəsaiti, Bakı, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası nəşriyyatı, 2001, 298 səh.
13. Cəfərli H.A. (2010), “İqtisadi təhlil” fənninin tədrisinə dair metodiki vəsait, ADİU-nun nəşriyyatı, 311 səh.
14. Dos. Cəfərli H.A. (2009), İqtisadi təhlil, dərslik, Bakı, “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, 287 səh.
15. “İqtisadiyyat və audit” jurnalı, №4-5/2000, №4,5,7,9-11/2001, №2,5-7,11/2002.
16. Hacıyev F.Ş., Əliyev Ş.H. (2011), Audit, dərs vəsaiti, ADİU-nun nəşriyyatı, 203 səh.
17. Hacıyev R.S., Səbzəliyev S.M. (2003), Auditin əsasları, Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı, ADİU nəşriyyatı, 247 səh.

18. Hacıyev R.Ş. (1999), Təftiş və nəzarət, dərslik, Bakı, Qanun, 214 səh.
19. Kazımov R.N.. Maliyyə təhlili, ADİU-nun nəşriyyatı, 301 səh. (2012),
20. Kazımov R.N., Namazova C.B. (2011), Praktiki audit, dərslik, Bakı, ADİU-nun nəşriyyatı, 265 səh.
21. Mahmudov İ.M., İsmayılov N.M., Zeynalov T.Ş. İqtisadi təhlil, dərslik, Bakı, ADİU-nun nəşriyyatı, (2010), 285 səh.
22. Novruzov V.Q. və başqaları (2001), Audit,dərs vəsaiti, Bakı, 256 səh.

İngilis dilində

1. BPP Learning Media - ACCA F8 “Audit and Assurance” (The Association of Chartered Certified Accountants).

Rus dilində

1. Адамс Р. (2015), Основы аудита, Москва, «Экономика», «Аудит», 302 стр.
2. Андреев В.Д. (1994), Практический аудит. Справочное пособие. Москва, «Экономика», 214 стр.
3. Аренс Э.Д., Лоббек Дж.К. (2016), Аудит, Москва, «Финансы и статистика», 239 стр.
4. Артеменко В.Г., Беллендер М.В. (2014), Финансовый анализ, М. «Финансы и статистика», 247 стр.
5. Бавдеи А.Л., Белей И.Н., Добрышевский Н.П., Пупка Г.М. (1994), Филиппенко С.И. Аудит и ревизия. Минск, «Минсанта», 247 стр.
6. Бычкова С.М. (2017), Планирование в аудите, М. «Финансы и статистика», 298 стр.
7. Додж Р. (2014), Краткое руководство по стандартам и нормам аудита. М., «Финансы и статистика», 325 стр.
8. Ковалев В.В. (2016), Финансовый анализ. Москва, «Финансы и статистика», 328 стр.

9. Ришар Ж. (2017), Аудит и анализ хозяйственной деятельности предприятия. Пер. с франц. Под ред. Белых Л.П. - М., «Аудит», ЮНИТИ, 298 стр.

10. Шеремет А.Д., Суйц В.П. Аудит, Москва, «Инфра», 236 стр. (2016).

İnternet resursları

1. audit.gov.az

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Təşkilati-məsələlər.....	26
Sxem 2: Analitik tapşırıqlar.....	32